

S

CIENCE FOR
MODERN MAN

WISSENSCHAFT FÜR DEN
MODERNEN MENSCHEN

MONOGRAPH
BOOK 4 PART 2

'2021

---

*Laukhina I.S., Beletskaya I.A., Paladieva A.F., Hurskiy I.Y.
Kazak Y.Y., Litvinenko V.Y., Kryshko A.Y.*

WISSENSCHAFT FÜR DEN MODERNEN MENSCHEN
ANWENDUNG RELIGIÖSEN WISSENS IN MODERNEN EINRICHTUNGEN DER
ALLGEMEINEN SEKUNDARSCHULBILDUNG IN FRANKREICH
SCIENCE FOR MODERN MAN
APPLICATION OF RELIGIOUS KNOWLEDGE IN MODERN INSTITUTIONS OF GENERAL
SECONDARY EDUCATION OF FRANCE

Monographic series «European Science»
Book 4. Part 2.

In internationalen wissenschaftlich-geometrischen Datenbanken enthalten
Included in International scientometric databases

MONOGRAPHIE
MONOGRAPH

ISSN 2709-2313

Monographic series «European Science»

Authors:

Laukhina I.S., Beletskaya I.A., Paladieva A.F., Hurskiy I.Y.
Kazak Y.Y., Litvinenko V.Y., Kryshko A.Y.

Wissenschaft für den modernen Menschen: Anwendung religiösen Wissens in modernen Einrichtungen der allgemeinen Sekundarschulbildung in Frankreich. Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft». Buch 4. Teil 2. 2020.

Science for modern man: application of religious knowledge in modern institutions of general secondary education of France. Monographic series «European Science». Book 4. Part 2. 2021.

ISBN 978-3-949059-10-0

DOI: 10.30890/2709-2313.2021-04-02

Published by:

ScientificWorld-NetAkhatAV

Lußstr. 13

76227 Karlsruhe, Germany

in conjunction with Institute «SE&E»

e-mail: orgcom@sworld.education

site: www.sworld.education

Copyright © Authors, 2021

Copyright © Drawing up & Design. ScientificWorld-NetAkhatAV, 2021

ÜBER DIE AUTOREN / ABOUT THE AUTHORS

1. *Beletskaya Irina Aleksandrovna*, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychina, Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
2. *Hurskiy Ihor Yurievich*, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychina, Ukraine, applicant
3. *Kazak Yulia Yurievna*, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychina, Ukraine, graduate student, Senior Lecturer
4. *Kryshko Anna Yurievna*, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychina, Ukraine, PhD in Pedagogical Sciences, Senior Lecturer
5. *Laukhina Inna Stanislavovna*, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychina, Ukraine, PhD in Pedagogical Sciences, assistant professor
6. *Litvinenko Viktor Yurievich*, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychina, Ukraine, applicant, Senior Lecturer
7. *Paladieva Alla Fedorovna*, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychina, Ukraine, PhD in Pedagogical Sciences, assistant professor

Inhalt / Content

THE CONTENT AND STRUCTURE OF THE RELIGIOUS COMPONENT IN SCHOOL EDUCATION IN FRANCE

ЗМІСТ І СТРУКТУРА РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО КОМПОНЕНТА У ШКІЛЬНІЙ
ОСВІТІ ФРАНЦІЇ 5

SCHLUSSFOLGERUNGEN / CONCLUSIONS

ВИСНОВКИ 26

References 29

ERGÄNZUNGEN / ADDITIONS

ДОДАТКИ..... 36

INHALT UND STRUKTUR DER RELIGIÖSEN KOMPONENTE IN DER SCHULBILDUNG IN FRANKREICH / *THE CONTENT AND STRUCTURE OF THE RELIGIOUS COMPONENT IN SCHOOL EDUCATION IN FRANCE* Зміст і структура релігієзнавчого компонента у шкільній освіті Франції

Сучасна система освіти Франції складається із чотирьох структурних ланок, що зберігають наступність. Французька молодь має змогу здобути освіту відповідно до європейських стандартів і підготуватися до вступу у вищі навчальні заклади чи отримати навички професійної діяльності. Дошкільна підготовка у «материнських школах» (*écoles maternelles*) охоплює практично всіх дітей, починаючи з трирічного віку. Початкова («елементарна») освіта (*école élémentaire*) має три цикли і триває 5 років: підготовчий цикл (CP); фундаментальний курс першого та другого років навчання (CE1, CE2); середній курс першого та другого років навчання (CM1, CM2). Після закінчення початкової школи учні переходять до середньої школи першого ступеня – колежу (*collège*, 4 роки). Перші два роки колежу (6-й та 5-й) становлять підготовчий цикл, заключні (4-й та 3-й) – орієнтаційний, під час якого учні вибирають подальший шлях до здобуття повної середньої освіти у загальних і технічних ліцеях (*lycées*) (3 роки) та у професійно-технічних ліцеях (3–4 роки). Ліцеїсти складають комплексні підсумкові екзамени й можуть отримати диплом бакалавра (*baccalauréat* – свідоцтво про повну середню освіту з правом вільного вступу до університетів) [6] (Додаток Л).

Навчальний процес у колежі організований таким чином, щоб посилити індивідуалізацію та диверсифікацію навчальної діяльності учнів, наприклад, у 5 та 4-му класах з'являється елективний предмет – друга іноземна мова. До інваріантної частини навчальної програми входять предмети, які можна згрупувати у такі основні блоки навчальних предметів:

- філологічний (рідна мова і література, сучасні іноземні мови, латина);
- суспільствознавчий (історія, суспільствознавство, громадянознавство, філософія, мораль, основи державності і права, економічна географія, релігія);
- природничо-математичний (природознавство, біологія, фізика, хімія, математика, інформатика та основи комп'ютеризації);
- естетичний (образотворче мистецтво, музика, співи, драматичне мистецтво, гра на музичних інструментах);
- технологічний (ручна праця, домашнє господарство, робота з тканиною та деревом, технологія);
- культура і спорт.

Інваріантна частина програми для колежів визначає зміст загальнокультурної, загальнонаукової і технологічної (трудової) підготовки всіх учнів, прилучення їх до загальнолюдських і національних цінностей [16].

Обов'язковими предметами для всіх учнів 5 і 4-го класів (у Франції послуговуються зворотною нумерацією класів) є:

- французька мова ..... 4–5,5 годин
- математика ..... 3,5–4,5 годин

- перша іноземна мова ..... 3–4 години
- історія, географія, громадянство ..... 3–4 години
- наука про життя та Землю ..... 1,5–2 години
- фізика-хімія ..... 1,5–2 години
- технологія ..... 1,5–2 години
- фізичне і спортивне виховання ..... 3 години
- пластичні мистецтва, музика ..... 2–3 години

Французький ліцей, створений Наполеоном на початку ХІХ століття, зазнав істотних організаційних і змістових змін, при цьому його суспільно-освітній статус незмінно продовжує залишатися високим. Сьогодні ліцей – це єдиний тип навчального закладу в країні, який надає своїм вихованцям повну загальну середню освіту, тому переважна більшість дітей після колежу переходить до ліцею. У ліцеї прийнято зворотню нумерацію класів: другий клас (десятий рік навчання), перший клас (одинадцятий рік навчання) і випускний клас (дванадцятий рік навчання) (Додаток Л). Головною метою навчання у ліцеї є інтелектуальний розвиток учнів: високий рівень мислення, уміння правильно і доречно висловлюватися, загальна культура. Другий клас – це період навчання, що має назву «визначення» («orientation»), і він є спільним для всіх учнів. Навчальною програмою передбачені обов'язкові і факультативні знання та курси за вибором [10].

Загальноосвітня частина програми реалізується через вивчення таких предметів: французька мова і література (4 год.), математика (2,5 + 1 год.), фізика – хімія (2 + 1,5 год.), біологія – геологія (0,5 + 1,5 год.), технологія автоматизованих систем (0 + 3 год.) (два останні предмети призначені тільки для ліцеїв, які готують фахівців у галузі індустрії), перша іноземна мова (2,5 год.), історія – географія (3 год.), фізичне виховання та спорт (2 год.). Крім цього, кожен ліцеїст має 3 обов'язкових години для поглибленого вивчення одного чи кількох базових предметів: французької мови і літератури, математики, першої іноземної мови та історії – географії [14, с. 23].

Кожному учневі другого класу пропонують обирати для вивчення два курси з переліку обов'язкових, а саме:

- мистецтво (образотворче, кіномистецтво, музика, театр) (4 години);
- біологія та географія (0,5 + 1,5 години) тільки для учнів, які не вивчають цей інтегрований курс у межах загальної підготовки;
- управління та інформатика (2 + 1 години);
- давньогрецька мова (3 години);
- інформатика та електроніка (3 години);
- сучасне виробництво (4 години);
- біологічні та агрономічні науки (4 години);
- біологія, медичні науки та їх технології (4 години);
- соціально-медичні науки і технології (4 години);
- фізика й технології (4 години);
- технології автоматизованих систем (3 години).

Факультативні курси представлені чотирма практичними ательє:

мистецтво (образотворче, кіно, музика, театр); спортивні секції; інформаційно-комунікаційні технології; соціальна і культурна діяльність. Кожному з ательє відводиться по 2 години навчального часу. Після закінчення другого класу ліцею всі учні розподіляються за двома напрямками навчання: загальноосвітнім і технологічним. Обидва напрями надають випускникам можливість обирати котрусь із десяти можливих серій бакалавра [14].

Ми навели загальну характеристику французької системи загальної середньої освіти, маючи на меті розглянути, яким чином, на яких етапах і в якому обсязі присутній релігієзнавчий компонент у цій системі.

Запровадження релігієзнавчого компонента у зміст загальноосвітньої середньої школи є предметом обговорення у Франції з 1989 року. Ректор Філіпп Жутар (очільник Академії – адміністративного округу, який підпорядковується Міністерству національної освіти Франції) у своїй доповіді про вивчення історії, географії та суспільних наук наголосив на тому, що в цьому контексті йдеться не про запровадження у державній школі катехізису (основ віровчення), а про те, «що знання релігійних культур необхідні для розуміння життя сучасних суспільств, їх минувшини та сьогодення, літературного та художнього надбання, юридичної та політичної систем» [88]. Виступи в пресі, опитування громадської думки, міжнародний колоквиум у Безансоні 1991 р. [57], колоквиум з питань формування релігійного виміру в культурному надбанні, проведений у Луврській школі в Парижі 1996 р. [68; 77], національний міждисциплінарний семінар з питань вивчення релігієзнавства, організований у листопаді 2002 р. Управлінням шкільного навчання для генеральних інспекторів Міністерства національної освіти й Асоціації викладачів історії та географії [88], привернули увагу громадської думки й насамперед учителів до того факту, що школа, залишаючись світською, не повинна оминати питання релігійні культури. Хоча це обговорення й не призвело до запровадження історії релігії як самостійного предмета і підготовки вчителів відповідної кваліфікації, у Франції все ж таки, як підкреслює французький історик Рене Нуайя, «у програмах з історії та літератури з 1996 року стали більше наголошувати на релігієзнавчому компоненті» [88].

Слід зазначити, що спеціалізованих навчальних курсів з релігієзнавчої освіти у французькій освітній системі немає, проте модернізовані навчальні програми для французьких колежів і ліцеїв зберігають наступність у наданні релігієзнавчих знань. Наприклад, навчальні предмети «Історія мистецтв», «Французька мова і література», «Історія» викладаються у початковій школі, в колежах (основна школа) і в ліцеях (старша школа). Крім того, основні змістові блоки релігієзнавчих знань містяться у програмі інтегрованого курсу початкової школи «Історія-географія-громадянське виховання-мораль», у межах обов'язкових навчальних курсів «Громадянське виховання» у колежах, а в ліцеях курс «Громадянське, юридичне і соціальне виховання» доповнюється так званими трансверсальними навчальними темами, що вивчаються в контексті кількох і більше шкільних предметів [56; 63].

Французький історик, директор Інституту вивчення давніх релігій Рене

Нуайя у своїй праці «Релігієзнавчий компонент у шкільній освіті» (2002) («Le fait religieux dans l'enseignement») пропонує п'ять напрямів реалізації релігієзнавчого компонента в середній школі. **Перший напрям** має назву «Обговорення можливості уведення релігієзнавчого компонента у школі». Автор стверджує, що шкільна світськість не повинна виключати релігієзнавчий компонент з навчальних програм, оскільки це призводить до збіднення знань, обмеженого підходу до вивчення культурної спадщини, породжує неuczтво школярів. Релігійне невігластво може бути використане релігійними організаціями з метою впливу на свідомість молоді, а школа не зможе виконати своєї освітньої та виховної місії, що призведе до проявів фундаменталізму або інтегризму серед молоді, архаїчності її мислення і поведінки, нетерпимості, сектантства й агресивності. Для віруючих батьків релігієзнавча підготовка є прилученням їх до культурного простору країни, де вони мешкають, а для учнів – пошуком життєвих сенсів. Тому «світськість обмежень» повинна стати «світськістю інтеграції», яка враховує духовний плюралізм. Рене Нуайя переконаний, що у шкільному середовищі громадянська підготовка полягає насамперед у вмінні жити разом. Це спонукає до «педагогіки дискусій», у якій питання вивчення релігій посідає, без сумніву, чільне місце.

Другий напрям має назву «Розвиток різноманітної релігійної культури», де йдеться про культурну і соціальну місії школи. Домінік Борн, керівник робочої групи Генеральної інспекції національної освіти, вважає: «Для дітей-іммігрантів, як і для французів, церкви і собори є спільною спадщиною, як, наприклад, живопис Ласку чи обриси храму Карнак, Лувру, як скульптури на стоянках автодоріг чи Ейфелева вежа» [41, с. 85]. І школа повинна допомогти учням відкрити, зрозуміти різноманітність і специфіку цієї культурної спадщини. Рене Нуайя називає це «педагогікою цікавості», яка ґрунтується на компаративному підході і перетинах різних поглядів.

Третій напрям називається «Виховання за допомогою критичного мислення». На думку науковця, релігієзнавчий компонент повинен уводитися до навчальних програм з дотриманням трьох умов: по-перше, він має поєднувати різноманітні підходи до його вивчення; по-друге, не можна догматизувати релігієзнавчий компонент чи нехтувати ним, керуючись принципом відносності людських знань, але треба знайомити учнів з їх розмаїттям і специфічністю; по-третє, потрібно розвивати в учнів здатність передбачати наслідки своїх вчинків і будувати стосунки з однокласниками крізь призму релігієзнавчої культури.

Четвертий напрям має назву «Упровадження релігієзнавчого компонента в змісті кожної шкільної дисципліни». Рене Нуайя вважає, що учитель повинен тлумачити виважено і неупереджено ті релігійні теми, символи, міфи, які вивчаються в рамках певного навчального предмета, не замовчуючи і не заперечуючи їх. Сьогодення вимагає від викладача використання релігієзнавчого компонента на уроках для зміцнення міжпредметних зв'язків (інтердисциплінарності).

П'ятий напрям визначено як «Потреба у релігійному досвіді». Йдеться про те, що потрібно розвивати цікавість до вивчення релігії, «будити серце»,

дискутувати про те, як живуть люди різних конфесій, надавати учням інформацію відверто й чесно – усе це вимагає такту і розсудливості з боку вчителя. Тут слід застосовувати «внутрішню педагогіку», яку ще можна назвати «педагогікою мовчання», і суть її в тому, щоб навчити учня знаходити шляхи до самого себе. Ця педагогіка пов'язана з «педагогікою поваги», за допомогою якої учні зближуються, обмінюючись власними переконаннями і релігійним досвідом. На думку Рене Нуайя, релігієзнавчі знання допомагають краще зрозуміти людину, її пристрасті, сподівання, етичний вибір, символічні уявлення, на яких ґрунтуються її очікування й переконання, вони формують критичне мислення, готовність учнів до розпізнання життєвої правди, яка «не може з'явитися сама собою» [82, с. 6–7].

Генеральний інспектор початкової освіти Мартін Сафра відзначає, що у державних шкільних програмах початкових шкіл релігієзнавчий компонент присутній імпліцитно та експліцитно. Імпліцитно – переважно при вивченні французької мови та літератури відповідно до того, як засвоюються певні вислови, що мають релігійне значення і вимагають пояснень учителя. Експліцитно – у програмах з історії фундаментального курсу другого року навчання (CE2) та середнього курсу першого та другого років навчання (CM1, CM2). Йдеться передусім про вивчення визначних історичних подій, пов'язаних з релігією, що спричинили значні зміни у житті суспільства. У початкових школах розглядаються теми, пов'язані з релігійними святами: Різдом, Єпіфанією (Святвечір), Великоднем тощо. Це спонукає вчителів опрацьовувати релігієзнавчий компонент з опертям на історичні тексти, документи, іконографію – сукупність ілюстрацій (у книзі), пояснювати походження релігійних феноменів тощо [94].

На жаль, не завжди вчитель початкової школи може пояснити учням релігійне значення літературних творів, архітектурних, образотворчих та скульптурних витворів мистецтва. Іноді це викликане небажанням образити учня невіруючого або іншої релігійної традиції. Нерідко вчителі не мають належної підготовки, щоб пояснити ті чи інші релігійні факти або явища. «До того ж, – вважає Генеральний інспектор національної освіти Домінік Борн, – мінімум юридичних знань є також необхідним для якісної професійної підготовки кожного вчителя, зокрема і початкової школи» [40, с. 32–33].

Ці та інші нерозв'язані проблеми спонукають учителів початкових класів до інноваційного пошуку щодо впровадження та реалізації релігієзнавчих навчальних курсів у початковій школі. Так, учитель початкової школи, автор, який публікується у наукових журналах «Виховання в мирі і повазі до прав людини» та «Соціальні хроніки», Рішар Форта у своїй статті «Відважні волонтери вивчають релігії у початковій школі» презентує досвід п'яти вчителів округу Дінан (Кот-д'Армор), які вирішили разом зі своїми учнями розробити дев'ять навчальних тем з історії релігії у межах державної шкільної програми (Див. табл. 2.1).

Історія релігій у початковій школі
(авторська програма вчителів округу Дінан (Кот-д'Армор) [58, с. 40]

Теми за програмою	Розроблені теми про релігії
1.Галлія	Друїди
2.Давній Рим	Роль імператора, римські боги
3.Зародження християнства	Життя Христа із Назарета
4.Середні віки	Іслам
5.Середні віки	Релігійне мистецтво
6.Середні віки	Хрестові походи
7.Сучасна епоха	Протестантизм
8.Французька революція	Місце і роль католицизму
9.XIX століття	Світськість

Розроблення цих тематичних блоків має на меті:

- показати учням значущість релігій у процесі культурного розвитку людства;
- навчити школярів сприймати знання про релігії відповідно до історичної хронології та у річищі громадянського виховання;
- виділити більше часу на поглиблене вивчення основних релігій, які вплинули і продовжують впливати на історію народів.

Ця загальна мета конкретизована в низці завдань, зокрема таких:

- пояснити учням історичні імена та їх походження;
- прокоментувати біблійні афоризми на кшталт: «перший стане останнім», «бути юдою» тощо;
- пояснити релігійні дати (Свято Всіх Святих (1 листопада) – Toussaint (le 1-er novembre), Вознесіння (12 травня) – Ascension (le 12 mai) тощо);
- ознайомити учнів з різними легендами про створення світу.

Учителі-ентузіасти вирішили також дібрати серію документів, релігійних текстів, наочності до розроблених «уроків», щоб доповнити недостатній, на їхню думку, матеріал шкільних підручників та укласти міні-словники релігійних термінів і понять для дітей віком з 6-ти до 11-ти років [58, с. 40].

Порівняно з початковою школою, релігієзнавчий компонент у програмах французьких колежів і ліцеїв представлений набагато ширше. Розглянемо його уведення на прикладі програм з таких навчальних дисциплін, як «Історія мистецтв», «Історія», «Географія». «Громадянство», «Французька мова і література», «Філософія».

Відповідно до нової програми впродовж 2008–2009 н.р. у початковій школі, коледжі і ліцеї був запроваджений навчальний предмет «Історія мистецтв». Головна його мета – сформувати в учнів почуття причетності до історії культури Франції та світової культури. Відповідно до змісту програми учні набувають знань про суспільства, які презентують певні мистецькі твори, знайомляться з мистецьким розмаїттям культур, цивілізацій, релігій та оцінюють його; усвідомлюють множинність смаків, вчаться бути толерантними. «Саме через знайомство з «Історією мистецтв», – стверджують автори програми, – в учня формується гарний смак, він отримує естетичне задоволення і відчуває насолоду від зустрічі з мистецтвом» [43].

Викладання «Історії мистецтв» у коледжі здійснюється відповідно до історичних періодів:

6-й клас: від Античності до IX ст.;

5-й клас: від IX до кінця XVII ст.;

4-й клас: XVIII і XIX ст.;

3-й клас: XX ст. і сучасність.

Релігієзнавчі знання найбільшою мірою інтегровані у змісті цього предмета в таких блоках навчальної програми, як «Мистецтво, творчість, різні культури», «Мистецтво, міфи і релігія», «Мистецтво і духовність», «Мистецтво, суспільства, культури». Вони наведені нижче у вигляді таблиць 2.2, 2.3, 2.4, 2.5 [43].

Таблиця 2.2

Мистецтво, творчість, різні культури [43]

Мета	Що вивчається	Головні поняття й орієнтації
Ознайомити учнів із творами мистецтва через історію різних культур, суспільств, цивілізацій, ідентичність і відмінність яких виражає мистецтво.	Твори мистецтва і культурні першоджерела: символічні вираження, способи їх представлення (символічні або міфічні), форми спілкування, ігрові або святкові прояви (карнавали, урочистості, кортежі, світські, військові та релігійні свята) тощо. Твори мистецтва, творчість і традиції (загальнонаціональні й регіональні), які сприяють натхненню (казки, легенди, саги, розповіді, міфи). Твори мистецтва і їхні народні форми: (імпровізації, ручна робота, пародії, запозичення), наукові форми (програмування, кодифікація, символи).	Народна і наукова культури. Історія культур. Змішування і перехреснування культур. Видовища, свята тощо.

Таблиця 2.3

Мистецтво, міфи і релігія [43]

Мета	Що вивчається	Головні поняття й орієнтації
Дати змогу учням усвідомити зв'язок між мистецтвом і релігією, мистецтвом і духовністю, мистецтвом і міфами.	<p>Твори мистецтва і міфи: відмінність у способах їхнього художнього вираження (усне, письмове, пластичне, звукове); їх ознаки в мистецькому творі (тема або мотив, перевтілення або трансформація).</p> <p>Твори мистецтва і релігія: релігійні джерела, що надихають на творчість (персонажі, теми і мотиви, відповідні форми, ритуальні предмети). Розповіді про створення світу і про його кінець (Апокаліпсис, Останній суд), символічні місця (Пекло, Рай, Едем, Стікс). Релігійні почуття та їхня передача (псалом, ікона).</p> <p>Твори мистецтва і духовність, основні персонажі творчого натхнення (Орфей, Аполлон, дев'ять Муз, пристрасті).</p>	<p>Духовність, божественність, святенність.</p> <p>Свята, церемонії, обряди і культу. Релігійні свята (у політеїзмі і монотеїзмі).</p> <p>Емоції, молитви; натхнення, Музи тощо.</p>

Таблиця 2.4

Мистецтво і духовність [43]

Мета	Що вивчається	Головні поняття й орієнтації
Ознайомити учнів із творами мистецтва у взаємозв'язках з духовністю, віруваннями, релігійністю.	<p>Твори мистецтва і визначні оповіді (релігія, міфологія): припущення, перевтілення, метаморфози тощо.</p> <p>Твори мистецтва і божественне: його прояви (представити, переказати, показати, висловити припущення; його констатація). Вираження релігійного почуття (зосередженість, захоплення, причетність, емоції, екстаз) і його передачі.</p> <p>Твори мистецтва і вірування (магія, чаклування, забобони, легенди тощо).</p>	<p>Світське і релігійне мистецтво.</p> <p>Ідоли, образи, реліквії.</p> <p>Сакралізація, секуляризація.</p>

Мистецтво, суспільства, культури [43]

Мета	Що вивчається	Головні поняття й орієнтації
Простежити зв'язки творів мистецтва з суспільствами і культурами, які їх породжують.	<p>Твори мистецтва і приналежність (сукупність людей, спільнота, релігії, соціальні класи тощо), словник і символічні вираження (костюми священників, цивільних, військових; герби, емблеми, атрибути; знамена, стяги, орнаментальні прикраси у вигляді військових облаштунків, національні гімни, патріотичні пісні).</p> <p>Твори мистецтва і культурна ідентичність: розмаїття (пейзажі, місця, менталітет, народні традиції); спільне (звичаї, ділові звички, повсякденні заняття, пісні, легенди); відмінне (місцеві і регіональні мистецтва, фольклор, національні меншини, діаспори, гетто тощо).</p> <p>Твори мистецтва та інше (екзотика, етноцентризм, шовінізм тощо); обміни (діалоги, змішування, перехресчування); змішування культур.</p>	<p>Культурна ідентичність. Універсальність мистецтва, розмаїття культур.</p> <p>Відмінність, діалог.</p> <p>Історія суспільств, етнологія.</p>

Програма з «Історії мистецтв» для колежу побудована таким чином, щоб через художньо-мистецьку діяльність учні розвивалися інтелектуально і соціально, оволодівали культурним надбанням минулих епох та сучасності. Саме на недостатності релігійно-культурної освіти учнів середньої школи наголошував у своїй доповіді французький учений Режі Дебре, оскільки її брак не дає змоги зрозуміти ні світових творів мистецтва, ні національних шедеврів [49, с. 62].

Вивчення «Історії та географії» у колежі, на думку французьких фахівців, сприяє формуванню активного, допитливого інтелекту дитини. Навчати школярів читати, розуміти, ідентифікувати та узагальнювати наукові матеріали, співвідносити їх з предметом вивчення, лаконічно і точно формувати думку як результат осмислення окремих фактів і явищ – означає формувати в них здатність до раціонального і критичного мислення, громадянське становлення учнів [65].

Так, наприклад, у 2007–2008 н.р. на уроках історії та географії у 6-му класі у колежі пропонувалося виділити 3–4 години для проходження теми «Поява християнства» (Палестина за часів Ісуса Христа, карти подорожей Апостола Павла та Римської імперії). Учні знайомили за допомогою історичних карт із поширенням християнства, яке спочатку переслідувалося, а

пізніше стало офіційною релігією Римської імперії [92]. Вчителям рекомендовано використовувати історичні документи: Новий Заповіт, згадки про перші християнські пам'ятки (катакомби, базиліки). Рене Нуайя коментує: «Від тексту до тексту, від міфу про Озиріса до Нового Заповіту, від Авраама, Мойсея, Ахілла й Улісса, також від пам'ятки до пам'ятки, від піраміди до Парфенона, від пам'яток римських міст до перших християнських базилік, стосунки людини і богів у всій різноманітності – усе це простежується в програмі з навчального предмета «Історія та географія» [65]. У 5-му класі колежу у розділі про середньовічну церковну архітектуру уточнено: «Соціальне укорінення і прояви віри розглядаються через вивчення пам'яток архітектури і мистецтва» [33].

Керівник групи експертів Генеральної інспекції Міністерства національної освіти Франції Домінік Борн разом з провідними фахівцями з історії та географії, співавторами навчальної програми Сержем Бернштейном, Домінік Пано, Франсуа Лебреном дотримуються думки, що релігієзнавчий компонент є «органічною складовою» програм з історії та географії. Вони вважають, наприклад, що ознайомити учнів із міфом про Озиріса значно важливіше, аніж переповідати історії про всіх єгипетських богів. На їхню думку, лише прочитання Біблії може реально наблизити учнів до розуміння релігії єврейського народу. Читаючи Гомера, діти зможуть краще зрозуміти релігійні погляди греків, а збагнути демократичний устрій афінян можливо лише в процесі ознайомлення з Пантеоном, діяльністю народних зборів в Афінах, функціонуванням давньогрецьких міст-держав. Історію Риму бажано викладати, вдаючись до вивчення історичних пам'яток. Таким чином, автори програми радять вчителям історії якомога більше використовувати документальні джерела та історичні пам'ятки як оригінальні, так і репродуковані [57; 88; 98].

Рене Нуайя та Жан Жоншере у колективній монографії «Викладати релігію у колежі та ліцеї. 24 навчальних модулів» аналізують можливості й перспективи запровадження релігієзнавчого компонента змісту ліцейської історичної освіти (Див. табл. 2.6).

Концентричний підхід до побудови змісту історичної освіти у ліцеї передбачає поділ навчальної програми на чітко визначені історичні періоди й ознайомлення учнів з історичним розвитком економічного, соціального, культурного і політичного життя у межах кожного концентру. Французькі педагоги вважають, що при такому підході учні краще усвідомлюють внесок свого народу у культурні надбання Європи і світу. У старших класах ліцею учнів знайомлять з останніми історичними подіями сучасного світу, серед яких важлива роль відводиться проблемам європейської інтеграції, історичної та культурної спадщини народів континенту, що має назву «європейський вимір» (*dimension européenne*) [70].

**Релігієзнавчий компонент у навчальних програмах з історії
для загальноосвітніх і технологічних ліцеїв
(за Рене Нуайя та Жаном Жоншере) [81]**

Клас	Навчальна тема	Що вивчається
2-й клас	«Зародження та поширення християнства»	Витоки християнської релігії, її розповсюдження від епохи переслідування перших християн до набуття християнством статусу офіційної релігії.
2-й клас	«Сучасна цивілізація»	Значення християнства для західної цивілізації, нове бачення людини в епоху Ренесансу, революційний рух у Франції та нові ідеї у Європі.
1-й клас	«Релігієзнавчий компонент після 1850 р.: еволюція трьох великих монотеїстичних конфесій; розвиток стосунків між суспільством і релігіями».	Основні риси юдаїзму, християнства, ісламу (вірування, організація, стосунки з державою і суспільством, подальший розвиток).

Таким чином, запровадження релігієзнавчого компонента у навчальні програми з історії полегшує сприйняття і розуміння релігійних тем і питань. Але, на думку французької дослідниці Ніколь Альє, цього недостатньо. Вона вважає, що «поєднання вивчення предмета «Історія» з релігієзнавчим компонентом є гармонійним, оскільки релігійний феномен такий же давній, як і сама людина, він логічно вписується в історію людства. Однак слід зважати на особливості такого поєднання: учителі повинні добирати методи, які зумовлені логікою самого предмета». Керуючись цими міркуваннями, французька дослідниця пропонує для впровадження в ліцеї авторський навчальний курс, який в узагальненому вигляді ми подаємо в наведеній нижче таблиці 2.7.

Розроблення змісту релігієзнавчих блоків знань у навчальних програмах для колегів і ліцеїв перебуває на активній експериментальній стадії: з'являється чимало авторських програм, які тільки апробуються або пройшли цей етап і отримали схвалення від Міністерства національної освіти Франції і регіональних відділів освіти (Ніколь Альє, Рене Нуайя та Жан Жоншере, Анрі Пена-Рюїц). Деякі з авторських програм можна назвати пілотними, інноваційними проектами (Анна ван ден Керхове). Однак усі французькі науковці Анна ван ден Керхове, Рене Нуайя та Жан Жоншере, Анрі Пена-Рюїц одноставно наголошують на недостатній реалізації релігієзнавчого компонента у навчальних програмах з історії для середньої і старшої школи.

**Релігієзнавчий компонент у навчальних програмах з історії
для загальноосвітніх і технологічних ліцеїв (за Ніколь Альє) [34]**

Клас	Навчальний предмет	Тема
2-й клас	Громадянське виховання	Громадянство та інтеграція.
1-й клас	Історія	Вивчення модифікацій релігійних практик з 1945 року. Стосунки церкви із сучасним світом. Католицизм – прийняти чи відмовитись?
1-й клас (професійний бакалавріат)	Історія	Релігієзнавчий компонент, започаткований з 1850 року, – розвиток стосунків суспільства і церкви.
Випускний клас ліцею	Історія	Еволюція релігійних практик і вірувань у Франції з 1945 року.

Щоб усунути цей недолік, французька дослідниця Жаклін Коста-Ласку у своїй роботі «Три віки світськості» («Les trois âges de la laïcité») (1996) презентує огляд історичних етапів становлення світськості у Франції. Авторка розповідає про «метаморфози» розвитку світських ідей у тісному взаємозв'язку зі становленням прав людини, які спочатку мали політичний та інституційний характер, а пізніше набули культурного і соціального значення. Жаклін Коста-Ласку наголошує на необхідності чіткого відокремлення політики від релігії, свободи релігійного самовираження, поєднаної зі «зрілістю демократичного плюралізму». Два принципи, на її думку, є надзвичайно важливими: захист свободи совісті і проголошення рівності усіх громадян перед законом незалежно від їх релігійного самовизначення. Авторка наголошує також на нових вимогах світськості щодо визначення стосунків держави і суспільства з ісламом: відсутність учнів мусульманського віросповідання на уроках під час релігійних мусульманських свят, урегулювання питання носіння відкритих знаків релігійної приналежності у школі, релігійно-культурні прояви і викладання релігії. Ці проблеми є випробуванням французької моделі світської держави перед вимогами інтеграції французького суспільства у європейську спільноту. Праця Жаклін Коста-Ласку «Три віки світськості» («Les trois âges de la laïcité») (1996) рекомендована Міністерством національної освіти Франції для вивчення у колежах і ліцеях, оскільки має дидактичну спрямованість і доступна для розуміння учнів старшого віку. Висновки Жаклін Коста-Ласку доповнюють роздуми Головного рабина Франції Жозефа Сітрюка про стосунки юдаїзму у контексті світськості: проблеми сучасного суспільства, пов'язані з викладанням релігійних знань, на прикладі низки країн – Німеччини, Британії, Бельгії – допомагають учням усвідомити оригінальність французької моделі світськості «у мозаїці Західної Європи», де кожна країна розвиває власну концепцію релігієзнавчої освіти [48].

У сучасній Франції цілеспрямоване формування громадянськості як системи знань та уявлень про роль і завдання особистості у громадянському суспільстві й прищеплення відповідних переконань також нерозривно пов'язане з уведенням релігієзнавчого компонента. Французькі педагоги справедливо вважають, що громадянознавство належить до тих галузей пізнання, які дають змогу кожному віднайти особистісно значущі смисли життєдіяльності [97]. Генеральний інспектор Міністерства національної освіти Франції, доктор історії та викладач у підготовчих класах при Вищих навчальних закладах, викладач історії за сумісництвом Інституту вивчення політики Лоран Вірт стверджує, що громадянська освіта є одним із основних шляхів розвитку сучасного французького суспільства. З огляду на це головна мета громадянознавства полягає у формуванні громадянськості як інтегрованої якості особистості, що охоплює внутрішню свободу і повагу до державної влади, почуття власної гідності й дисциплінованість, гармонійний вияв патріотичних почуттів і культури міжнаціонального спілкування [69].

Зміст предмета на всіх етапах французької шкільної освіти визначається світоглядною установкою на громадянознавство як історично й культурно зумовлене явище. Так, у початковій школі, де громадянська освіта, як було зазначено вище, здійснюється в межах інтегрованого курсу «Історія-географія-громадянське виховання-мораль», учні відкривають для себе такі характеристики французької нації, як територія (географія), формування й розвиток (історія), шляхи та основні віхи національного й мовного самовизначення [35].

У колежах і ліцеях учнів знайомлять з історичними фактами, явищами, які розкривають особливості розуміння статусу громадянина в різних народів і в різні часи (Афіни, Давній Рим, історія виборчого права у Франції тощо). В історичному розвитку і з опертям на засадничі документи (Декларацію прав людини, Конституцію) також подаються цінності Республіки. Громадянська освіта торкається і питань прав та свобод громадянина у релігійній сфері, формує толерантне ставлення до людей інших віросповідань, допомагає сприймати без упереджень інші культури і світогляди, забезпечує мирне співжиття у неоднорідному, з точки зору релігійної приналежності, суспільстві [34].

Щодо уведення релігієзнавчого компонента до навчальних програм для колежів і ліцеїв з громадянознавства, то французька дослідниця Ніколь Альє у своїй роботі «Світськість і релігійна культура у школі» (1996) звертає увагу на дотримання таких вимог: опрацьовувати у класах поняття, які стосуються знань і віри, й ураховувати тривимірну природу знань (особистісний, соціальний, об'єктивний аспекти). Авторка переконана, що розширення релігійної культури збагатить світську школу, яка зможе стати місцем «етичної дискусії». Надані нею пропозиції щодо інтеграції громадянознавчої і релігієзнавчої освіти в навчальні програми колежів представлені в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Упровадження релігієзнавчого компонента у навчальні програми для коледжу (за Ніколь Альє) [34]

Клас	Назва дисципліни	Навчальна тема
6-й	Громадянське виховання	Світськість школи.
5-й	Громадянське виховання	Європа: світськість та національна ідентичність.
4-й	Історія	Філософія епохи Просвітництва і світськість суспільства.
3-й	Громадянське виховання	Значення, принципи і символи Республіки (Закон 1905 р.).

Зазначимо, що авторський навчальний курс Ніколь Альє викладається в державних школах (Коледж де Франс (Париж)).

Нові програми з навчальних предметів «Історія-географія-громадянознавство» для старшої школи (ліцеїв) були представлені до Вищої ради національної освіти (27 листопада 2008 р.) і до Консультативної міждисциплінарної комісії (8 грудня 2008 р.) [44]. У преамбулі документа вказано, що зміст цих предметів у другому класі ліцею є обов'язковим для опанування всіма учнями і спрямований на поглиблення знань, набутих у коледжі. Він має культурну, громадянську та інтелектуальну цінність і засвоюється спільно з іншим предметом – «Громадянське, юридичне і соціальне виховання». На думку французьких педагогів, невикористані можливості щодо надання релігієзнавчих знань реалізуються під час вивчення таких тем, як «Європейці та світ», «Суспільства і сталий розвиток», «Рівність, відмінність, дискримінація» тощо. Змістові блоки з предмета «Історія-географія-громадянознавство», пов'язані з релігієзнавством, представлені у таблиці 2.9.

Не менш значущим у реалізації релігієзнавчого компонента у коледжах та ліцеях є предмет «Французька мова та література». Нові програми з французької мови і літератури з'явилися у спеціальному випуску Офіційного бюлетеня № 6 від 28 серпня 2008 р. і були запроваджені у 6-му класі коледжу з початку 2009 р. До головних компетентностей, що мають набути учні в процесі опанування цього блоку програмових знань, було визначено формувати в учнів «гуманістичну культуру» (culture humaine) засобами літературної освіти, що спонукає школярів до роздумів про місце індивіда в суспільстві і містить релігієзнавчий компонент. Це переважно тексти, які презентують античну спадщину: «Гільгамеш», Біблія, твори Гомера, Овідія, Вергілія (6-й клас); літературу середніх віків (5-й клас); оповідання XIX ст. та ліричну поезію (4-й клас); оповідання і поезію XX ст. (3-й клас) [76].

Найзагальнішими напрямками шкільної навчальної програми з французької мови та літератури є:

– розвиток громадянських якостей учнів – здатності до свідомої, самостійної і відповідальної суспільної діяльності, уміння вільно висловлювати власні погляди, розуміти співрозмовника, поважати його думку, засвоєння ціннісно-сміслових основ буття, формування світогляду учнів тощо;

- фундаменталізація знань та розвиток творчої уяви учнів;
- естетизація знань, прищеплення мовного та літературного смаків.

У цьому контексті доцільно навести критичну думку вчителя колежу зони пріоритетного навчання – ZEP (Zone d'éducation prioritaire – зона навчальних закладів пріоритетної освіти для учнів, які потребують додаткового методичного супроводу), методиста Інституту підготовки вчителів середньої школи (IUFM – Institut universitaire de formation des maîtres) Академії міста Ам'єн, члена редакційної ради популярного наукового журналу «Педагогічні зошити» («Cahiers pédagogiques») Жан-Мішеля Закарчука щодо необхідності «повернення» релігієзнавчого компонента до програм з французької мови і літератури. Учитель вважає, що такий програмовий твір, як «Пісня про Роланда», є складним для вивчення у 5-му класі колежу, оскільки містить епізоди, які вимагають від викладача релігієзнавчих знань і коментарів. Складно пояснити, чому саме через убивство арабів головний герой зможе потрапити до раю і чому саме це є метою його життя.

Таблиця 2.9

**Релігієзнавчий компонент з предмета
«Історія – географія – громадянознавство» в програмах
для французьких загальноосвітніх і технологічних ліцеїв [44]**

Навчальна дисципліна	Навчальна тема	Релігієзнавчий компонент
Другий клас загальноосвітнього і технологічного ліцею		
Історія	«Європейці та світ»	Релігієзнавчий аспект відсутній у темах: «Епоха Просвітництва», «Французька революція і Європа – справа Каласа», «Протестанти і євреї у XVIII ст.». Релігієзнавчий компонент відсутній також у трьох інших темах: «Гуманізм і Ренесанс»; «Подорожі та відкриття у XVI–XVIII ст.»; «Перша французька колоніальна імперія».
Географія	«Суспільства і довгостроковий розвиток»	Про культурне і релігійне різноманіття суспільств не йдеться.
Громадянознавство	«Рівність, відмінність, дискримінація»	Тема є факультативною; релігієзнавчий компонент тлумачиться схематично; наголос робиться переважно на расизмі, людях з особливими потребами і на дискримінації жінок.

Продовження таблиці 2.9

Перший клас загальноосвітнього і технологічного ліцею		
Історія	«Держава і суспільство у Франції з 1830 року до наших днів»	Тема має підзаголовок «Республіка і релігієзнавчий фактор, починаючи з 1880 р.». Її вивчення передбачає: ознайомлення із світськими законами 1880-х р.; законом про відокремлення церков від держави; будівництвом культових споруд після 1905 р. Тема стосується розвитку стосунків між Республікою і церквою у площині світськості як гарантією свободи совісті, вільного вибору і віросповідання.
Географія	«Території, які є об'єктами правонаступності держави в епоху глобалізації»	Тема має підзаголовок «Глобалізація і культурне розмаїття» і передбачає тлумачення розмаїття в кінематографі, у гастрономічних уподобаннях, в іноземних мовах, проте немає жодної згадки про різноманіття релігійне.
Громадянознавство	«Громадянин і Республіка»	Жодної згадки про релігієзнавчий компонент.
Випускний клас		
Історія	«Світ у ХХ і на початку ХХІ століття»	Жодної згадки про релігієзнавчий компонент.
Географія	«Франція в Об'єднаній Європі»	Жодної згадки про релігієзнавчий компонент.
Громадянознавство	«Громадянин і світ»	Жодної згадки про релігієзнавчий компонент.

Ми поділяємо цю думку вчителя, проте вважаємо, що викладач колежу повинен мати якщо не глибокі релігієзнавчі знання, то хоча б володіти певним запасом необхідної інформації у межах шкільної програми і бути готовим до пояснень, реалізуючи міжпредметні зв'язки. Вивчення релігійного різноманіття, розуміння і прийняття інакшості однокласників виховує в учнів толерантність, а знання культурної спадщини, важливою складовою якої є релігієзнавчий компонент, за словами французького вченого, педагога, історика Жака Жоржа, становить частину «загального блага», яку вчитель зобов'язаний передавати молодим генераціям [61, с. 35–37].

Вивчення літературних творів тісно переплітається з вивченням мови, адже історичні та культурні особливості твору стають зрозумілими значною мірою саме завдяки розумінню його мовного стилю та жанру, тому доцільно, як рекомендує програма, вивчати зміст художніх творів у тісному взаємозв'язку з їх формою. У дидактичних рекомендаціях зазначено, що не варто спиратись лише на класичні літературні жанри, а потрібно залучати тексти

найрізноманітнішого характеру, у тому числі й такі, що стосуються релігії [75].

Ураховуючи те, що такі тексти є достатньо складними для розуміння та опанування їх учнями, автори програми рекомендують розглядати лише окремі фрагменти, зразки оригінальних літературних пам'яток. Так, наприклад, у 6-му класі коледжу передбачено опрацювання визначних текстів Античності: «Іліади» та «Одіссеї», розповідей про заснування Рима, а також уривків із Біблії та Корану. Автори програми наголошують, що крізь призму прочитаних творів учні можуть здійснити «перше наближення до релігієзнавства у дусі поваги до віросповідань та світогляду однокласників». Завдання вчителя полягає в тому, щоб познайомити учнів із різними стилями, а саме: літературною мовою, інформаційною, політичною, соціальною та релігійною лексикою. У 4-му класі коледжу до рекомендованих програмою творів належать листи філософів Вольтера, Дідро. «Неможливо назвати філософа, який би не порушував релігійних проблем у своїх працях», – стверджує керівник групи фахівців з філософії Генеральної інспекції національної освіти Крістіана Менасейре. Перелік рекомендованої літератури доповнюється творами таких авторів, як Томас Аквінський, Огюстен, Декарт, Паскаль, Спіноза, Фрейд, Ніцше, праці яких вивчаються в рамках курсу з філософії (4-й клас коледжу) з навчальної теми «Релігія і раціоналізм» і які неможливо зрозуміти без ознайомлення з релігійними явищами та релігійною лексикою. Завдяки міжпредметним зв'язкам французької мови і літератури та філософії, відкривається можливість «навчитися свободи мислення через міркування, судження та власну незалежну думку», – переконана Крістіана Менасейре [98].

Зазначимо, що філософія посідає особливе місце у системі навчальних дисциплін загальноосвітнього і технологічного ліцеїв, хоча викладається тільки у випускному класі. Нові навчальні програми з філософії (2001 р.) розраховані на вісім годин щомісяця у літературній серії, а також по 4 години у серії наукових, економічних та соціальних наук. Навчальна програма складається з переліку основних понять, які визначають коло проблем філософської освіти, і списку авторів філософських праць, з якими учні повинні ознайомитися. Ліцеїсти літературної серії повинні обрати з них щонайменше дві для поглибленого вивчення, а учні наукової, соціальної та економічної серій – одну працю. За результатами навчального року кожен ліцеїст має написати наукову роботу, присвячену аналізу обраних філософських праць [78].

Програма предмета «Філософія» охоплює знаннєві блоки з психології, логіки, етики і філософії. Вивчення філософії концентрується навколо таких питань, як мислення, пам'ять, увага, уява, афекти й емоції, звички, воля, характер, проблема несвідомого. «Загальна філософія» стосується таких онтологічних проблем, як простір і час, матерія, життя, свобода. Програмові знання структуровані таким чином, щоб учні одержали уявлення про головні етапи розвитку філософської думки від античності до наших днів.

Список літератури містить твори найбільш відомих філософів різних епох, які є обов'язковим для прочитання ліцеїстами, зокрема це праці таких мислителів:

– Платон, Арістотель, Епікур, Лукрецій, Сенека, Цицерон, Епіктет, Марк

Аврелій, Секстус Емпірікус, Аугустин, Авероес, Ансельм, Томас Аквінський, Гійом д'Оккхам;

– Маккіавеллі, Монтень, Бекон, Гоббс, Декарт, Паскаль, Спіноза, Локк, Мальбранш, Лейбніц, Віко, Берклі, Конділлак, Монтеск'є, Юм, Руссо, Дідро, Кант;

– Гегель, Шопенгауер, Торквілль, Кант, Курно, К'єркегор, Маркс, Ніцше, Фройд, Дюркгейм, Хассерль, Бергсон, Ален, Рассел, Хейдеггер, Поппер, Сартр, Мерло-Понті, Левінас, Фуко [60].

Французький дослідник Філіпп Годен у своїй науковій розвідці «Викладання філософії у випускному класі лицею і релігієзнавчий компонент» (2007) аналізує, яким чином у програмах з «Філософії» реалізуються релігієзнавчі знання для серій загальноосвітнього і технологічного ліцеїв. Знання релігійного та історичного контексту, в якому працює філософ, – зазначає автор, – є завжди дуже цінними і навіть впливають на його релігійний світогляд, який може прийматися ним, відкидатися або залишатися малозначущим. Це не означає, що вчитель має пояснювати твори, спираючись тільки на біографію філософа, але самі тексти передбачають знання релігієзнавчого характеру [87].

Учений визнає такі переваги введення релігієзнавчого компонента:

- учитель може одночасно давати знання і навчити критично мислити;
- знання релігієзнавчого компонента треба застосовувати для вивчення поняття «релігія», причому можна скласти цілий перелік його тлумачень;
- за списком творів філософів, рекомендованих для вивчення, учитель може пояснити експліцитний зміст релігієзнавчого компонента.

На переконання дослідника, викладання філософії має на меті «навчити учнів займатися філософією і філософськими міркуваннями, а не філософствуванням», що є сутністю цього навчання. Висновок з цих роздумів Філіпп Годен доповнює думкою про уміння викладачів філософії застосувати у навчанні найсуттєвіше з релігієзнавчого компонента, керуючись підходом «з різних точок зору», що сприятиме не тільки поглибленню знань учнів з визначеної дисципліни, але й гетерогенності (розмаїтості) їхніх знань про культурну і релігійну спадщини [60].

У програмі визначені дві кінцеві цілі, які сутнісно поєднані і визначаються як «формування критичних міркувань з опертям на набуті знання з літератури, мистецтва, історії». Аналізуючи пов'язані з релігією головні поняття і смисли, якими наповнений зміст цих знань, Філіпп Годен зазначає, що для серій загальноосвітніх ліцеїв (L, S, ES) «Релігія» є експліцитним поняттям, яке вивчають усередині теми під назвою «Культура». Викладач може вільно тлумачити це поняття: дати комплексне визначення поняття «релігія», проаналізувати зв'язки між філософією і релігією, тлумачити релігію, посилаючись на І. Канта, тобто довести, що це поняття може набувати абсолютно різних значень залежно від контексту, наприклад, з позиції радикальної критики релігії в рамках філософії атеїзму. На думку Філіппа Годена, у викладанні філософії кожен учитель у релігійних питаннях звертається до таких філософів, як Дюбі, Дюркгейм, Мосс, Вебер або Леві-

Штраус. Науковець зауважує, що релігієзнавчі знання можна вважати «необхідним оптичним приладдям» для всебічного тлумачення поняття «релігія» [60].

У програмах з «Філософії» для технологічних ліцеїв поняття «релігія» зникає, а сам термін «релігієзнавчий компонент» подається як уточнення до програмового матеріалу, що містить знання про релігію. Щодо списку авторів, твори яких слід вивчати, то вчителі можуть самостійно обирати їх з переліку рекомендованих (один або кілька). Список складається із 57 позицій від Платона до Фуко і, на думку Філіппа Годена, є дещо дискусійним. По-перше, сім авторів із списку є богословами (теологами) певної церкви. Це Августин, Авероес, Ансельм, Томас Аквінський, Гійом д'Оккхам, Мальбранш, Берклі. Щодо Авероеса, то його посада «каді» нерозривно пов'язана з ісламом, оскільки каді (з араб. – суддя) – духовна особа в мусульман, яка здійснює судочинство на основі мусульманського права (шаріату) і місцевого звичаєвого права (адату) [28]. По-друге, більшість авторів можуть експліцитно розглядатися як представники релігійної конфесії, наприклад Паскаль, Кант, К'єркегор, Левінас. Однак вибір цих філософів спричинює дискусію між викладачами з багатьох причин. Який зв'язок існує між грецькими і латинськими філософами Античності та релігієзнавчим компонентом? Деякі філософи не були релігійними мислителями, але чи можна відмежовувати Монтеня, Декарта і Торквілля, наприклад, від християнства? Навіщо критикувати вивчення ліцеїстами Спинози і читання Біблії, атеїзм Маркса і Сартра? Ці та інші питання стосуються аналізу навчальних програм і безпосередньо філософії, проте найголовніше – присутності розмислів на релігійні теми у працях не тільки переважної більшості філософів, але, як виявляється, й авторів сучасних навчальних програм з предмета [45; 60].

Аналізуючи стан справ із запровадження релігієзнавчого компонента в сучасних французьких програмах з філософії, Анрі-Пена Рюїц звертає увагу на його недостатність у своїй праці «Світськість. Обрані тексти» (2003). Французький учений пропонує застосувати «антологічний підхід до тлумачення філософських текстів». На його думку, така праця допоможе вчителям не тільки ліцею, а й колежу реалізувати міжпредметні зв'язки у викладанні релігієзнавчих знань з історії, громадянознавства, філософії. Вчений структурував своє дослідження за шістьма розділами, які символізують шість «сходинок» становлення світської думки у Франції.

1. Духовне різноманіття: релігійний вибір (Августин), атеїзм (Гольбах), агностицизм (Юм).
2. Державна політика і релігія: Старий і Новий Заповіт, Коран, твори Канта, Гюго, Томаса Аквінського, папи Пія IX.
3. Боротьба філософів з релігійним переслідуванням: П'єр Бейль, Фелісіте де Ламене, Жан-Жак Руссо, Вольтер, Блез Паскаль, Барух Спиноза.
4. Філософська думка і світськість: роботи Рене Декарта, Жан-Жака Руссо, Баруха Спинози, Сент-Етьєна, Кондорсе, Іммануїла Канта.
5. Відокремлення релігії від політики: роздуми Джона Локка, Бенжаміна Константа, Стюарта Міля, Жан-Жака Руссо, Баруха Спинози, Жана Жореса,

уривок Закону від 1905 року про відокремлення церков від держави.

6. Світська школа і світська деонтологія вчителів: роботи Кондорсе, Жана Жореса, Жуля Феррі, Макса Вебера, Катрін Кітцлер.

Кожний текст супроводжується коментарем з історії філософії та глосарієм, де тлумачаться основні поняття: комунітаризм, фундаменталізм, світськість, свобода совісті, полікультурність, нейтральність, приватний/державний, секта, секуляризація, толерантність. Коротка коментована бібліографія супроводжує теми, присвячені світськості, школі, ісламу [85].

Проведений нами аналіз модернізованих навчальних програм для французьких колегів і ліцеїв дає підстави вважати, що релігієзнавчий компонент їхнього змісту був останнім часом розширений і збагачений за рахунок запровадження спеціальних тематичних рубрик у програмах з громадянської освіти, літератури і мови (рідної), історії, географії, філософії, історії мистецтв. Цей знаннєвий блок реалізується на міждисциплінарних засадах, широко практикуються міжпредметні зв'язки і кроспредметні теми.

Однак на сьогодні неможливо стверджувати, що робота в цьому напрямі перестала бути актуальною. Про це, зокрема, свідчать критичні зауваження провідних французьких науковців і педагогів. Так, Генеральний інспектор Міністерства національної освіти Франції Жан Карпантьє вважає, що релігієзнавчий компонент «викладається недостатньо у колежах і ліцеях, і, хоча він присутній у програмах, є підстави стверджувати про його обмежений характер». Учений переконаний, що грецька та єгипетська релігії, зародження ісламу, роль Католицької церкви у Середні віки представлені надто узагальнено. Водночас індуїзм, Реформація, протестантизм, янсенізм, галліканізм практично не згадуються. Ці теми або зовсім відсутні у програмах, або вивчаються недостатньо через брак часу. Цієї ж думки у колективній публікації «Не забувати про епоху Реформації», (1994) («Ne pas oublier la Reforme», 1994) дотримуються викладачі Інституту підготовки вчителів середньої школи (IUFM) академії міста Кретей Жанін Колер, Патріс Ролен, Жослін Нгієн та учитель колежу академії міста Кретей Ніколь Самаді [67, с. 47–48].

Але найголовнішим є те, вважає Жан Карпантьє, що програмовий матеріал не тлумачиться глибоко через відсутність двох головних елементів аналізу, а саме: 1) вивчення змісту запропонованих тем на теоретичному, науковому рівні; 2) усвідомленого способу дій щодо змісту зазначених тем. Не розроблена також порівняльна методика вивчення релігій [79, с. 20–21].

Не менш критичні думки висловлює з цього приводу професор історії релігій історичного факультету Страсбурзького університету Франсауза Дюнан у своїй науковій розвідці «Шкільні підручники і релігії, розслідування» (1991–1998) [52, с. 21–28]. Французька дослідниця наголошує на «бідності інформативного змісту релігієзнавчих тем та на їх історичній деконтекстуальності (неуточненому значенні слів за контекстом)».

Підсумовуючи, можна сказати, що релігієзнавчий компонент присутній у навчальних програмах початкової, середньої і старшої школи Франції. Проте якщо діти молодшого шкільного віку лише ознайомлюються з деякими

аспектами релігійного життя (релігійні свята або історія релігій у доступній для учнів початкової школи формі), то у навчальних програмах для колегів і ліцеїв такі знання надаються учням під час вивчення гуманітарних, зокрема суспільствознавчих, предметів. Програмовий матеріал розміщується концентрично, широко використовуються міжпредметні зв'язки. Засвоєння релігієзнавчого компонента передбачає опертя на історичні джерела, карти, документи, витвори мистецтва (архітектурні споруди, скульптуру, живопис, музику тощо), тексти художніх творів. Зауважимо, що зміст такої освіти має ще й загальнолюдський і громадянський аспекти, оскільки її метою є не стільки релігійно-культурне просвітництво, скільки формування рис громадянина, який живе у полікультурному суспільстві, виховання поваги до державної влади і свобод громадян у релігійній сфері, толерантного ставлення до людей інших віросповідань, прищеплення культури міжнаціонального спілкування.

SCHLUSSFOLGERUNGEN / CONCLUSIONS.**Висновки**

Огляд модернізованих навчальних програм для початкової, середньої (колежів) та старшої (ліцеїв) школи Франції виявив, що їх зміст включає релігієзнавчий компонент. У початковій школі він має місце в інтегрованому курсі «Історія-географія-громадянське виховання-мораль», у програмах з французької мови і літератури, історії мистецтв. У середній та старшій ланках освіти знання про релігію вміщені в програмах «Історія мистецтв», «Історія», «Географія», «Філософія», «Громадянознавство», «Французька мова і література». З'ясовано, що релігієзнавчі змістові блоки розміщуються концентрично, доповнюються трансверсальними темами.

Виявлено імпліцитний та експліцитний різновиди засвоєння релігієзнавчих тем у початковій школі та з'ясовано, що відсутність стандартизованих знань у вчителів цієї ланки освіти спонукають їх до інноваційних підходів у викладанні предметів з релігієзнавчим компонентом.

З огляду на те, що розроблення змісту релігієзнавчих блоків знань у навчальних програмах для колежів і ліцеїв перебуває на стадії дослідження, французькі педагоги та науковці розробляють авторські програми. Водночас вони наголошують на недостатній реалізації релігієзнавчого компонента у програмах з історії та громадянознавства. Недоліком є відсутність наукового підходу при опрацюванні релігієзнавчих тем, обмеженість їх інформативного змісту, відсутність розробок з порівняльної методики вивчення релігій.

Урахування того, що знання про релігію мають не стільки освітнє, скільки виховне значення, дало змогу виокремити загальні методичні підходи щодо впровадження релігієзнавчого компонента в зміст середньої освіти Франції: слово вчителя, опора на дидактичні особливості кожного навчального предмета, міжпредметні зв'язки.

ПІСЛЯМОВА

Становлення світської школи у Франції відбувалося протягом XVIII–XIX ст. Найбільшою мірою вплинули на поступальність цього процесу і започаткували його основні етапи: Велика французька буржуазна революція 1789 р., освітня реформа Жуля Феррі, розпочата у 1880 р., Закон про обов'язковий і світський характер освіти, Закон 1905 р. про відокремлення церков від держави.

На першому етапі формування світської школи (період Великої французької буржуазної революції 1789 р.) у Франції світськість і свобода совісті були проголошені принципами державного устрою і поширилися на діяльність усіх державних інституцій, у тому числі й освітніх. На другому етапі (прийняття закону 1880 р. про світськість освіти Жуля Феррі) фактично відбулося повне відокремлення шкільної освіти від релігії, було запроваджено обов'язкову початкову освіту, що фінансувалась державою. Церковні школи стали виключно приватними. Третій етап (з 1905 р. і до наших днів) характеризується тим, що світськість у Франції розвивається в демократичному

напрямі. У демократичному суспільстві визнається право громадян обирати власне духовне або релігійне життя, жодна релігія не може претендувати на статус державної або загальнообов'язкової, політична влада не втручається в духовну чи релігійну сферу.

У сучасній Франції світськість держави як спосіб організації суспільного життя переосмислюється з погляду відповідності загальноєвропейській стратегії полікультурності в освіті та суспільному житті. Ідеться вже не стільки про войовничу антирелігійну пропаганду, скільки про розумне співіснування церкви і світської держави. Такий підхід має сприяти впровадженню і реалізації навчально-виховної парадигми шкільної освіти, що прийшла на зміну суто навчальній. Релігієзнавчі знання у цьому контексті розглядаються як важливий засіб виховання молоді в дусі поваги до культурної спадщини, національних цінностей і традицій. Крім того, як і в цілому в Європі, відмова від ідей войовничого атеїзму і радикальної світськості розглядається як шлях до світоглядного плюралізму, притаманного відкритим і демократичним суспільствам.

Попри те, що в сучасній Європі світськість сприймається як закономірність культурно-історичного розвитку суспільства і невід'ємний елемент європейської демократії й культури, релігія продовжує відігравати важливу роль як атрибут національної ідентичності окремих груп населення, особливо іммігрантських. У низці європейських країн виникла потреба адаптувати шкільний педагогічний процес до потреб дітей-іммігрантів та їхніх батьків, які сповідують пов'язані з релігією цінності. Насамперед це стосується ісламських общин, досить чисельних у європейських країнах. Франція не є винятком. Здійснення релігійної освіти у школах Франції, як і в більшості європейських країн, узгоджується з такими європейськими і міжнародними правовими нормами, як релігійна терпимість, демократизм, громадянськість, додержання прав людини, збереження культурної спадщини. Ураховуючи це, світськість як принцип функціонування французької шкільної освіти переосмислюється в законодавчому, методологічному, стратегічному і практично-прикладному аспектах. І хоча про впровадження спеціальних релігійних курсів не йдеться, проте відбувається розширення і поглиблення релігієзнавчого компонента знань у шкільних програмах.

До змісту початкової освіти релігієзнавчі знання входять у незначному обсязі і здебільшого застосовуються імпліцитно. Наприклад, під час вивчення французької мови і літератури для пояснення змісту певних висловів, що мають релігійне походження і значення. Більш експліцитно релігійний матеріал входить до програм з історії і використовується у процесі вивчення визначних історичних подій, пов'язаних з релігією та релігійними святами.

Модернізовані навчальні програми для колегів і ліцеїв містять значно в ширшому обсязі релігієзнавчий компонент знань. Насамперед це стосується таких навчальних предметів, як історія мистецтв, історія-географія, громадянознавство, французька мова і література, філософія. Зміст релігієзнавчих блоків укладено за принципами концентричності й поступальності з нарощуванням складності, з розширенням і поглибленням

міжпредметних зв'язків. Навчальні програми містять методичні настанови вчителям щодо викладання релігієзнавчих знань, поради щодо застосування історичних документів, мап, творів мистецтва, біблійних текстів.

Релігієзнавчий компонент змісту навчальної дисципліни «історія мистецтв» стосується мистецького розмаїття культур, цивілізацій, релігій. Релігієзнавчі знання найбільшою мірою інтегровано в таких рубриках навчальної програми з історії, як «Мистецтво, творчість, різні культури», «Мистецтво, міфи і релігія», «Мистецтво і духовність», «Мистецтво, суспільства, культури». Оскільки у Франції історія і географія викладаються здебільшого інтегровано, як один шкільний предмет, то сюди додаються також і релігієзнавчі знання, пов'язані із зародженням і поширенням християнства, взаємовідносинами церкви і держави в різні історичні періоди. Зміст відповідних блоків знань збагачується за рахунок авторських програм, залучення документальних джерел, відвідування історичних пам'яток.

Навчальний предмет «громадянство» містить релігієзнавчі знання про права і свободу громадянина в релігійній сфері, про толерантне ставлення до людей інших віросповідань, неупереджене сприймання інших культур і світоглядів. Розроблені відповідні тематичні блоки в авторських програмах мають на меті розкрити учням значущість релігій у культурному розвитку людства, навчити їх сприймати знання про релігії відповідно до історичної хронології та в річищі громадянських рухів, з'ясувати, як вплинули і продовжують впливати релігії на історію народів.

Школярів ознайомлюють із релігійно-культурною спадщиною французького народу на уроках французької мови і літератури за допомогою текстів Біблії, творів античності, літератури Середньовіччя і доби Просвітництва. Вивчаючи філософію, учні дістають уявлення про основні етапи розвитку філософської думки, ознайомлюються з працями філософів різних епох, пов'язаних з проблемами віри, релігії.

При цьому французьким учителям рекомендується застосовувати порівняльний підхід у вивченні різних релігій, мінімізувати суперечності між додержанням принципу світськості та правом на свободу віросповідання, ширше застосовувати міжпредметні зв'язки, стимулювати критичне сприйняття учнями знань про релігії і спиратися на їхній життєвий досвід.

Проведена наукова розвідка не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. У перспективі бажано докладно вивчити й проаналізувати передовий досвід Франції про додержання учнями норм світськості у державних школах з урахуванням множинності релігійних вірувань у сучасному суспільстві за умови співпраці державної школи і релігійних організацій, розглянути питання розширення тематики релігієзнавчого компонента змісту шкільних дисциплін загальноосвітньої школи Франції. Перспективним напрямом є також подальше вивчення європейського досвіду з організації навчально-виховного процесу в державних школах з додержання прав дитини у релігійній сфері з урахуванням місцевих проявів релігійного і світського плюралізму; організація спеціальної підготовки фахівців-педагогів з релігієзнавства.

VERWEISE / References

Литература

1. Боберо Ж. Светскость: Французская исключительность или универсальная ценность? [Электронный ресурс] / Ж. Боберо. – Режим доступа : www.krotov.info/histiry/20/1950/bobero.html. – Название с домашней страницы Интернета.
2. ВикиЗнание [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.wikiznание.ru/ru-wz/index.php>.
3. Вікіпедія [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
4. Віллем Ж.-П. Європа та релігії. Ставки ХХ-го століття / Віллем Жан-Поль ; пер. з фр. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. – 331 с.
5. Во Франции запретили носить паранджу [Электронный ресурс]. – 14 сентября 2010 р. – Режим доступа : www.tochka.net. – Название с домашней страницы Интернета.
6. Вульфсон Б. Л. Школа современной Франции / Б. Л. Вульфсон. – М. : Педагогика, 1970. – 318 с.
7. Гоник Т. Франция горячо спорит о запрете паранджи [Электронный ресурс] / Татьяна Гоник. – Париж, 28 апреля 2010. – Режим доступа : http://www.bbc.co.uk/russian/lg/international/2010/04/100428_france_objection.shtml. – Название с домашней страницы Интернета.
8. Госсовет Франции против полного запрета на паранджу [Электронный ресурс]. – 30 марта 2010 р. – Режим доступа : <http://www.bbc.co.uk/russian/lg/international/2010/03/100330burqafranceobjection.shtml>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
9. Декрет 11.12.1905 р. с изменениями и дополнениями, введенными законами от 28.03.1907 г., 13.04.1908 г., 19.07.1909 г., 31.12.1913 г., Декретом-законом от 04.04.1934 г., Законом от 25.12.1942 г., Декретом № 66–388 от 13.06.1966 г., законами № 73–4 от 02.01.1973 и № 98–546 от 02.07. 1998 р. / пер. з фр. И. В. Понкина // Journal officiel. – 2000. – № 143.
10. Єгоров Г. С. Тенденції розвитку базової освіти у країнах Заходу / Г. С. Єгоров, Н. М. Лавриченко, Б. Ф. Мельниченко. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. – 186 с.
11. Закон № 2004–228 от 15 марта 2004 г. «О применении принципа светскости относительно ношения в школах, коллежах, общественных местах знаков или предметов одежды, которые демонстрируют религиозную принадлежность» / пер. с фр. И. В. Понкина // Journal Officiel. – 17.03.2004. – № 65. – Р. 5190.
12. Іудаїзм [Електронний ресурс] / Релігійно-інформаційна служба України. – 2001–2012. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ukr/major Religions/ judaism>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
13. Кодекс образования Франции / Законодательная часть ; под ред. Филиппова В. М. ; пер. с фр.: О. А. Мандрусова и Г. Ф. Ткач. – М. : Издательство «Статус», 2003. – 270 с.

14. Максименко А. П. Основні принципи організації навчального процесу у загальноосвітньому та технологічному ліцеях Франції (1945–1995) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Максименко Анатолій Петрович. – К., 1997. – 188 с.
15. Новый тлумачний словник української мови : у 4 т. / [укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2000. – Т. 1. – 516 с.
16. Папіжук В. О. Реформування змісту загальної середньої освіти у Франції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Валентина Олександрівна Папіжук. – Житомир, 1997. – 22 с.
17. Повний Оксфордський словник світових релігій / [Джон Боукер]. – Oxford University Press, 2000. – 806 с.
18. Понкин И. В. Выводы французской президентской комиссии по светскости государства и образования / И. В. Понкин // Образование. – 2004. – № 2. – С. 40–63; 2004. – № 3. – С. 38–52.
19. Понкин И. В. Доклад Комиссии Бернара Стази по светскости от 11.12.2003 г. Обзор основных положений / И. В. Понкин // Религия и право. – 2004. – № 1. – С. 6–8.
20. Понкин И. В. Правовые основы светскости государства и образования / И. В. Понкин. – М. : Про-Пресс, 2003. – 416 с.
21. Понкин И. В. Правовые основы светскости государства и образования во Франции / И. В. Понкин // Право и образование. – 2004. – № 2. – С. 85–96.
22. Понкин И. В. Светскость государства / И. В. Понкин. – М. : Издательство учебно-научного центра довузовского образования, 2004. – 466 с.
23. Понкин И. В. Светскость и культуросообразность образования в государственных и муниципальных образовательных учреждениях: опыт Франции / И. В. Понкин // Православная культура. – № 2. – 2004. – С. 17–41.
24. Понкин И. В. Современное светское государство: конституционно-правовое исследование : монография / И. В. Понкин. – М. : Про-Пресс, 2005. – 416 с.
25. Понкин И. В. Столетие французского закона «О разделении церквей и государства» / И. В. Понкин. – М. : Издательство Учебно-научного центра довузовского образования, 2005. – 78 с.
26. Понкин И. В. Французские официальные документы 2004 г. о светскости образования / И. В. Понкин // Право и образование. – 2005. – № 1. – С. 122–132.
27. Ресурсы Би-би-си. Русская служба [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bbc.co.uk/russian/lg/international/2010/09/100628_franceobjection.shtml. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
28. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1977. – 775 с.
29. Современный толковый словарь русского языка / Институт лингвистических исследований РАН / [за ред. С. А. Кузнецова]. – СПб. : Норинт, 2001. – 724 с.

30. Толковый словарь русского языка / [за ред. С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведова] ; Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. – 4-е изд., дополн. – М. : Азбуковник, 1997. – 702 с.

31. Франція не надаватиме громадянства мусульманам, чиї дружини зобов'язані носити чадру [Електронний ресурс]. – 11 грудня 2009 р. – Режим доступу : <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=33348>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

32. Французький парламент проголосував за заборону знаків віри в школах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1076613815>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

33. Adam Claudine. A propos des fiches de synthèse et application pédagogique [Electronic resource] / [Claudine Adam, Nathalie Biggio, Marie-Dominique Bougerol et d'autres]. – IESR – Institut européen en sciences des religions, mis à jour le: 04/05/2009. – URL : http://www.iesr.ephe.sorbonne.fr/index_5509.html. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

34. Allieu Marie-Nicole. Laïcité et culture religieuse à l'école / Marie-Nicole Allieu. – Paris : ESF éditeur, Pratiques et enjeux pédagogiques, 1996. – 124 p.

35. Audigier Françoise. L'éducation civique dans l'enseignement secondaire: quelques repères historiques / Françoise Audigier // L'école du citoyen. – 1999. – № 7. – P. 11–27.

36. Auduc Jean-Lois. L'école en France / Jean-Lois Auduc. – Paris : Nathan, 1998. – 155 p.

37. Belorgey Jean-Michel. Laïcité et démocratie. La laïcité dans une société ouverte / Jean-Michel Belorgey. – Istanbul, 1991. – 25–26 novembre.

38. Belorgey Jean-Michel. Laïcité, religions, spiritualités, sectes. Regards sur l'actualité / Jean-Michel Belorgey. – Mars, 1999. – P. 39–51.

39. Boussinesq J. La laïcité française. Mémento juridique / J. Boussinesq avec M. Brisacier et E. Poulat. – 62 p.

40. Borne Dominique. Enseigner la dimension historique des religions à l'école laïque / Borne Dominique // Cahiers pédagogiques. – 1994. – Avril. – № 323. – P. 32–33.

41. Borne Dominique. Forme et Sens. Actes du colloque sur la formation à la dimension religieuse du patrimoine culturel / Dominique Borne // La Documentation Française. – 1997. – P. 85.

42. Boyer Alain. L'islam en France / Alain Boyer. – PUF, 1998. – 222 p.

43. Bulletin officiel de l'Education nationale (BOEN). – 28.09.2008. – № 32.

44. Bulletin officiel de l'Education nationale (BOEN). – 8.12.2008. – № 6.

45. Coq Guy. L'impense des philosophes? / Guy Coq // Cahiers pédagogiques. – Avril, 1994. – № 323. – P. 30–31.

46. Coq Guy. La laïcité, principe universel / Guy Coq. – Paris : Edition du Félin, 2005. – 292 p.

47. Coq Guy. Laïcité et République / Guy Coq. – Paris : Edition du Félin, «Poche», 2003. – 70 p.

48. Costa-Lascoux Jacqueline. Les trois âges de la laïcité, suivi d'un débat avec Josef Sitruk, Grand Rabbin de France [Electronic resource] Jacqueline Costa-Lascoux. – Paris : Hachette, Questions de politique, 1996. – 140 p. – URL : <http://www.iesr.ephe.sorbonne.fr/index542.html>.

49. Debray Régis. Rapport au ministre de l'Education nationale «L'enseignement du fait religieux dans l'école laïque» [Electronic resource] / Régis Debray. – Odile Jacob, février, 2002. – P. 62. – URL : <http://www.state-religion.ru/cgi/run.cgi?action=show&obj=1640>.

50. Delumeau Jean. Sciences et religions, la querelle éternelle / Jean Delumeau // Le Monde. – 1992. – 15 décembre.

51. Doré Josef. Concordat et laïcité dans la France d'aujourd'hui / Josef Doré // Document Episcopat (Bulletin, publié sous la responsabilité du secrétariat général de la Conférence des évêques de France). – Mars, 2002. – № 4–5. – P. 20.

52. Dunand Françoise. Manuels scolaires et religions, une enquête (1991–1998) / Françoise Dunand // Revue française de pédagogie. – № 125. – Octobre-novembre-décembre, 1998. – P. 21–28.

53. Duru-Bellat Marie. Sociologie de l'école / Marie Duru-Bellat, Anne van Zanten. – Paris : Armand Colin, 1999. – 249 p.

54. Encrevé André. L'instruction primaire: l'héritage de la révolution / André Encrevé // Religion et culture dans les sociétés et les États européens de 1800 à 1914. – Edition Sedes/VUEF/CNED, 2002. – P. 225.

55. Encyclopédie générale Larousse. – Paris : T.V., 1967. – 904 p.

56. Enquête pour des enseignants du premier cycle de l'APHG (Association des professeurs d'histoire et de géographie) // Revue Historiens et Géographes. – Mai-juin 1993. – № 340. – P. 18–19.

57. Enseigner l'histoire des religions dans une démarche laïque. Représentations-Perspectives-Organisation des apprentissages. Actes du colloque international de Besançon du 20–21 novembre 1991. – Besançon, CNDP/CRDP. – 1992. – 62 p.

58. Fortat Richard. De «courageux volontaires» étudient les religions à l'école élémentaire / Richard Fortat // Cahiers pédagogiques. – Avril, 1994. – № 323. – P. 40.

59. Gauchet Marcel. La religion dans la démocratie. Parcours de la laïcité / Marcel Gauchet. – Paris : Gallimard, 1998. – 127 p.

60. Gaudin Philippe. Enseignement de la philosophie en terminal et fait religieux / Philippe Gaudin. – IESR – Institut européen en sciences des religions, mis à jour le: 29/05/2007 [Electronic resource]. – URL : <http://www.iesr.ephe.sorbonne.fr/index3764.html>.

61. George Jacques. Un enseignement des religions à l'école? / Jacques George // Cahiers pédagogiques. – Avril, 1994. – № 323. – P. 35–37.

62. Haarscher G. La laïcité / Guy Haarscher. – 3e édition. – Paris : Dépôt légal, 2005. – 126 p.

63. Hervieu Léger Daniel. La religion au lycée / Daniel Hervieu Léger. – Conférences au lycée Buffon, 1989–1990. – Paris : Cerf, 1989. – 220 p.

64. Human Rights: a Compilation of International Instruments. – New York, 1993. – 122 p.

65. Instructions du Bulletin Officiel de l'éducation nationale. – 2008. – № 6. – 28 aoute.

66. Jackson Robert. La nouvelle éducation religieuse en Grande-Bretagne. Billan partiel de trente années de recherches. Religion, éducation et démocratie / Robert Jackson. – Montréal – Paris : Harmattan, 1997. – 210 p.

67. Kohler Janine. Ne pas oublier la Reforme / Janine Kohler, Patrice Rolin, Joseline Nguyen // Cahiers pédagogiques. – Avril, 1994. – № 323. – P. 47–48.

68. L'enseignement du fait religieux. Actes du séminaire natuinal interdisciplinaire organisé à Paris les 5, 6 et 7 novembre 2002. – Paris : Direction de l'enseignement scolaire / SCERE, CRDP. – Académie de Versailles, 2003. – 160 p.

69. Laurent Wirth. Les manipulations de l'histoire, rapport général [Electronic resource] / Wirth Laurent // Publication du Conseil de l'Europe. – URL : <http://www.cairn.info/revu-mil-neuf-cent-2001-1-page-127.htm>.

70. Le contenu européen des programmes d'histoire à l'école. Rapport établi par M. Robert Stradling. – Strasbourg : CE Publishing, 1995. – 43 p.

71. Le Larousse de Poche 2003: Dictionnaire de la langue française et de la culture essentielle. – Montréal, Canada : Édition mise à jour. Larousse / VUEF, Messageries ADP, 2003. – 460 p.

72. Le Micro-Robert. Dictionnaire d'apprentissage de la langue française / Le Micro-Robert ; Redaction dirigee par Alain Rey. – Paris : Nouvelle edition 1998; Italie : La Tipografica Varese, 2000. – 749 p.

73. Leveau R. Le sabre et le turban, l'avenir du Maghreb / Remy Leveau, François Bourin. – Paris, 1993. – 123 p.

74. Leveau Rémi. France: changements et continuité de l'islam / Rémi Leveau. – Paris : La documentation française, 2001. – 53 p.

75. Martini Evelyne. Programmes de Lettre et enseignement du fait religieux [Electronic resource] / Evelyne Martini ; IESR – Institut européen en sciences des religions, mis à jour le. – 17/02/2009. – URL : <http://www.iesr.ephe.sorbonne.fr/index5497.html>.

76. Menasseyre Christiane. Laïcité et enseignement du fait religieux [Electronic resource] / Menasseyre Christiane. – URL : <http://eduscol.education.fr/index.php?./DO57/accueil.htm>.

77. Ministère de l'Education Nationale, de l'Enseignement supérieur et de la Recherche «Forme et sens». Colloque sur la formation à la dimension religieuse du patrimoine culturel. – Paris : Ecole du Louvre, La documentation française, 1997. – 142 p.

78. Ministère de la jeunesse, de l'éducation nationale et de la recherché [Electronic resource]. – URL : <http://www.eduscol.education>.

79. Morineau Michel. D'une laïcité frileuse à une laïcité ouverte / Michel Morineau // Cahiers pédagogiques. – Avril, 1994. – № 323. – P. 20–21.

80. Mottot Florence. Sciences humaines / Florence Mottot. – Janvier, 2008. – № 189.

81. Nouailhat René. Enseigner les religions au collège et au lycée. 24 séquences pédagogiques / René Nouailhat, Jean Joncheray. – Paris : Besançon, les éditions de l'Atelier / CRDP de Besançon, 1999. – 195 p.

82. Nouailhat René. Le fait religieux dans l'enseignement / René Nouailhat. – Magnard : Chemins de formation, 2002. – 115 p.

83. Ognier Pierre. Histoire de la laïcité / Pierre Ognier. – Besançon : CRDP de Franche-Comté, 1994. – 180 p.

84. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / [edited by Sally Wehmeier, Phonetics Editor Michael Ashby]. – Sixth edition. – N.Y. : Oxford University Press, 2000. – 1155 p.

85. Pena-Ruiz Henri. La laïcité. Textes choisis / Henri Pena-Ruiz ; IESR – Institut européen en sciences des religions. – Paris : Garnier-Flammarion, «Corpus», 2003. – 256 p.

86. Pena-Ruiz Henri. Qu'est-ce que la laïcité? / Henri Pena-Ruiz. – Paris : Gallimard, 2003. – 212 p.

87. Philippe Gaudin. Extraits de la loi d'orientation et de programme pour l'avenir de l'école concernant l'enseignement du fait religieux à l'école [Electronic resource] / Gaudin Philippe // Loi du 23 avril 2005 : socle commun de connaissances; cahier des charges de la formation des maîtres / IESR – Institut européen en sciences des religions, mis en jour le 13/06/2007. – URL : <http://www.iesr.ephe.sorbonne.fr/index3994.html>.

88. Philippe Joutard. Laïcité: le sens d'un idéal. Rapport au ministre de l'Éducation nationale (septembre 1989) / Joutard Philippe // Education et pédagogie. – 7 septembre, 1994. – № 343. – P. 62–64.

89. Postel-Vinay Sylvie. La laïcité cent ans après la loi 1905 [Electronic resource] / Sylvie Postel-Vinay. – URL : <http://bibliotheque.sciences-po.fr/fr/produits/bibliographies/laicite/index.html>.

90. Poulat E. La laïcité qui nous gouverne au nom de l'État / Emil Poulat // Bulletin du Secrétariat de la Conférence des évêques de France. – Juin, 2001. – № 8/9. – P. 10.

91. Poulat E. Notre laïcité publique / Emil Poulat. – Paris : Berg International, 2003. – 389 p.

92. Pour enseigner les origines de la chrétienté. – Cerf/CRDP de Franche-Comté et de Basse Normandie, 1996. – 198 p.

93. Prost Antoine. Histoire de l'enseignement en France, 1800–1967 / Antoine Prost. – Paris : Colin, 1968. – 376 p.

94. Qu'apprend-on à l'école élémentaire? Les nouveaux programmes / Ministère de l'éducation nationale ; Conseil national des programmes. – Paris : CNDP/XO Edition, 2002. – 287 p.

95. Rapport de la Commission de réflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République remis au Président de la République, 11.12.2003. Commission présidée par Bernard Stasi / переклад доповіді Комісії Бернара Стазі з фр.: М. В. Асмус і І. В. Понкін. – Paris : La Documentation française, 2004. – 166 p.

96. Sociétés contemporaines Religions et laïcité en Europe. – 2000. – № 37.

97. Stratégies pour une éducation civique dans une perspective interculturelle aux niveaux de l'enseignement primaire et secondaire : symposium final, Roumanie, 7–11 décembre 1994. – Strasbourg : CDCC, 1995. – 120 p.

98. Table ronde: l'enseignement du fait religieux à l'école [Electronic resource]. – URL : http://www.eduscol.education.fr/DO126/religion_modernite.pdf.

99. Tévanian P. La voile médiatique / Pierre Tévanian. – Paris : Edition Raisons d'agir, 2005. – 142 p.

ERGÄNZUNGEN / ADDITIONS
ДОДАТКИ

Додаток А

**Тлумачення поняття «світськість» у наукових та енциклопедичних
виданнях**

Назва словника, монографії, статті	Укладач, головний редактор, автор	Тлумачення
Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. – К. : Аконіт, 2000. – Т. 1. – 516 с.	В. В. Яременко, О. М. Сліпушко	Світський, а, е. – Нецерковний, не духовний [15].
Толковый словарь русского языка / Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН. – 4-е изд., дополн. – М. : Азбуковник, 1997. – 702 с.	С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова	Світський, -а, -е. Нецерковний, мирський, громадський. Протилежний духовному. Світська освіта [30].
Современный толковый словарь русского языка / Институт лингвистических исследований РАН. – СПб. : Норинт, 2001. – 724 с.	С. А. Кузнецов	Аналогічне до наведеного вище дає тлумачення світськості інший російський словник: Світський, -а, -е. 1. Світ. 2. Мирський, громадський, нецерковний [29].
Французький тлумачний словник « <i>Le Micro-Robert</i> ». Nouvelle édition 1998. Italie: La Tipografica Varese, 2000; Paris, 2000. – P. 749.	Redaction dirigée par Alain Rey	Laïc – (Світський, який не належить до духівництва, мирянин; незалежний від будь-якої релігійної конфесії). Світська освіта (протил. конфесійній). Laïciser – 1. Робити світським, надавати світського статусу. 2. Організувати згідно з принципами світськості. 3. Відокремлювати школу від церкви [72].
Французький тлумачний словник « <i>Le Larousse de poche 2003</i> ». – Edition mise à jour, Montréal, Canada: Larousse / VUEF, Messageries ADP, 2003. – P. 460.	Dictionnaire de la langue française et de la culture essentielle	Laïque – (Світський – незалежний від будь-якого релігійного тиску: світська школа). Світськість – світський характер; система вимог, яка виключає церкви із сфери політичного або адміністративного виконання влади, наприклад, у галузі організації освіти) [71].

Продовження таблиці

<p>Тлумачний словник «Oxford Avanced Learner's Dictionary of Current English». – Oxford Ununiversity Press, 2000. – P. 1155.</p>	<p>Sally Wehmeier Michael Ashby</p>	<p>Включає такі дефініції: Secular. Secularism. Secularization – Світський – 1. Не пов'язаний з духовними або релігійними явищами: світське мистецтво/освіта/музика. 2. (На відміну від священиків) той, хто живе серед звичайних людей, а не в релігійному об'єднанні. Сутнісно близьким до поняття «світськість» є поняття секуляризм – передбачає, що релігія не повинна бути залучена до організації суспільства, освіти. Секуляризація – акт або процес зменшення (ліквідації) впливу або влади, яку має релігія [84].</p>
<p>Laïcité, religions, spiritualités, sectes. Regards sur l'actualité. Mars 1999. – Pp. 39–51. Laïcité et démocratie. La laïcité dans une une société ouverte // Istanbul. 25–26 novembre, 1991.</p>	<p>Belorgey Jean-Michel</p>	<p>Під секуляризацією (фр.: la sécularisation; від пізньолат. saecularis – мирський, світський) розуміється процес і результат скорочення впливу релігії – релігійного світогляду, культури, ролі й участі релігійних об'єднань у різних сферах суспільного життя [37; 38, с. 39–51].</p>
<p>Понкин И. В. Светскость государства. – М. : Издательство учебно-научного центра довузовского образования, 2004. – С. 18–19.</p>	<p>І. В. Понкін</p>	<p>Світський (той, що має риси і якості світськості 1) (фр.: laïc, laïque; англ.: secular) цивільний; характеристика державних, муніципальних або суспільних інституцій, яка відображає їхню цивільну спрямованість, незалежність від релігійного або ідеологічного функціонування чи тиску, від релігійних об'єднань або об'єднань, діяльність яких має на меті розповсюдження ідеології чи підпорядкована певній ідеології; 2) той, хто не є служителем релігійного культу, «мирянин»; світськість: – 1) (фр.: la laïcité) характеристика державних або суспільних інституцій, сфер суспільного життя, яка відображає їхню цивільну, мирську спрямованість, незалежність від релігійного чи ідеологічного санкціонування або тиску, від релігійних об'єднань і об'єднань, діяльність яких має на меті розповсюдження ідеології чи підпорядкована певній ідеології [22].</p>

Продовження таблиці

<p>Понкин И. В. Правовые основы светскости и образования. – М. : Пресс, 2003. – С. 314–316.</p>	<p>І. В. Понкін</p>	<p>Світськість – це характеристика освіти, що відображає її незалежність від релігійного санкціонування або тиску, від підпорядкування освітньої діяльності релігійним об'єднанням, а також спрямованості освіти на професійну релігійну (духовну) підготовку служителів релігійного культу, на вивчення або нав'язування будь-якої релігії, на катехізацію («воцерковлення») або на здійснення аналогічних, притаманних нехристиянським релігійним об'єднанням, форм залучення вихованців до релігійних об'єднань. Відповідно до цього світська школа – це сукупність навчальних закладів, які реалізують згідно з державними освітніми стандартами освіти різного рівня, що є незалежною від релігійного санкціонування або тиску, не підпорядковується у своїй діяльності релігійним об'єднанням, не спрямована на професійну релігійну (духовну) підготовку служителів релігійного культу, а також на вивчення або нав'язування будь-якої релігії, на катехізацію («воцерковлення») або на здійснення аналогічних, притаманних нехристиянським релігійним об'єднанням, форм залучення вихованців до релігійних об'єднань. У світській школі використовуються відповідні допустимі освітні програми і науково-методичне забезпечення [20].</p>
---	---------------------	---

Додаток Б

Освітній Кодекс Франції про світськість та про забезпечення культуровідповідності освіти в державних освітніх закладах

У Франції світськість освіти в державних освітніх закладах розкривається і забезпечується через:

- ідеологічну і релігійну нейтральність шкільних програм і підручників (ст. L. 141–2 Кодексу Франції про освіту);
- заборону носіння в школах, колежах і державних ліцеях знаків або предметів одягу, які виявляють релігійну приналежність (ст. L. 141–2 Кодексу Франції про освіту);
- світськість поведінки викладачів і персоналу державної служби, включаючи викладачів і персонал державних освітніх закладів (ст. L. 141–2 і L. 141–5 Кодексу Франції про освіту).
- гарантії свободи віросповідання і релігійної освіти для всіх учнів і, як наслідок, заборону нав'язувати будь-яку релігію або ідеологію (ст. L. 141–2 і L. 141–4 Кодексу Франції про освіту);
- установа і гарантії рівних прав дітей на доступ в освітні заклади незалежно від їхньої релігійної приналежності або переконань (ст. L. 442–1 Кодексу Франції про освіту);
- заборону використання релігійної символіки в оформленні освітніх закладів (ст. 28 Закону Франції від 9 грудня 1905 р. про відокремлення церков від держави).

Статті L. 141–6, L. 141–5, L. 141–5–1, L. 141–6 та L. 442–1 встановлюють і закріплюють вимоги світськості освіти в державних освітніх закладах, які являють собою суттєві ознаки світськості освіти і правові компоненти, що її утворюють: «Дотримуючись визначених у Конституції принципів, держава забезпечує дітям і підліткам можливість здобути в державних освітніх закладах освіту, яка відповідає їхнім здібностям, при однаковій повазі до всіх віросповідань. Держава використовує засоби, необхідні для забезпечення свободи культів і релігійної освіти для учнів державних закладів» (стаття L. 141–2);

«У державних закладах першого ступеня викладання доручається виключно світському персоналу» (стаття L. 141–5).

«У приватних навчальних закладах, які укладають одну із угод, передбачених у статтях L. 442–5 і L. 442–12, освітня програма підлягає контролю з боку держави. Навчальний заклад, зберігаючи свої особливості, повинен реалізувати цю програму з повним дотриманням свободи совісті. Усі діти мають доступ у ці навчальні заклади, незважаючи на походження, погляди і віросповідання» (стаття L. 442–1).

«У школах, колежах і громадських місцях носіння знаків або предметів одягу, якими учні відкрито виявляють релігійну приналежність, забороняється. Відповідно до внутрішнього регламенту, дисциплінарній процедурі має передувати бесіда з учнем» (стаття L. 141–5–1).

Стаття L. 141–3 Кодексу про освіту встановлює порядок реалізації релігійної освіти для учнів державних початкових шкіл: «У державних початкових школах не навчаються, крім неділі, ще один день на тиждень, для того щоб дозволити батькам, якщо вони того бажають, дати своїм дітям релігійну освіту за межами шкільного закладу. Релігійна освіта є факультативною в приватних школах».

Стаття L. 141–4 уточнює, що «релігійна освіта може надаватись дітям, записаним у державні заклади, тільки в позаурочний час».

Статті L. 161–3, L. 163–4, L. 164–3 Кодексу Франції про освіту встановлюють порядок здійснення релігійної освіти для заморських територій Франції (Валліс, Футуна, Майотт, Французька Полінезія, Нова Каледонія).

Стаття L. 161–3 Кодексу Франції про освіту формулює для застосування на островах Валліс і Футуна перший абзац ст. L. 141–3 таким чином: «У державних материнських і початкових школах організація шкільного тижня не повинна перешкоджати батькам, якщо вони бажають дати своїм дітям релігійну освіту за межами шкільних закладів у позаурочний час».

Стаття L. 162–4 формулює для застосування в Майотті перший абзац статті L. 141–3 таким чином: «У державних материнських і початкових школах організація шкільного тижня не повинна перешкоджати батькам, якщо вони бажають дати своїм дітям релігійну освіту за межами шкільних закладів у позаурочний час».

Стаття L. 163–4 формулює для застосування у Французькій Полінезії перший абзац статті L. 141–3 таким чином: «У державних материнських і початкових школах організація шкільного тижня не повинна перешкоджати батькам, якщо вони бажають давати своїм дітям релігійну освіту за межами шкільного закладу у позаурочний час».

Стаття L. 164–3 формулює для застосування у Новій Каледонії (далі за текстом Майотт).

У трьох департаментах на сході Франції – Верхньому Рейні та Нижньому Рейні (які утворюють Ельзас і Мозель (який входить до складу Лотарингії), що в 1871–1918 рр. входили до складу Німеччини, – є чинним шкільний статут, що опирається на Закон Фаллу від 1850 р.: «Освітній заклад включає предмет навчання релігії. У цих департаментах статус державних релігій зберігається за Римською католицькою церквою, лютеранськими, реформістськими і юдейськими релігійними організаціями».

Згідно з 13 абзацом Преамбули Конституції від 27 жовтня 1946 р., підтверженої Преамбулою Конституції від 4 жовтня 1958 р., держава гарантує однаковий доступ дітям і дорослим до освіти, набуття професій і культури. Стаття L. 141–1 Кодексу Франції про освіту дублює це положення і визнає, що організація безкоштовної і світської державної освіти всіх рівнів є обов'язком держави.

«Освіта є національним пріоритетом... Право на освіту гарантує можливість кожному розвивати свою особистість, підвищувати рівень початкової освіти або освіти, яка продовжується, включитися в соціальну і професійну сфери життя, виконувати свій громадянський обов'язок...

Набування загальної культури і визнаної кваліфікації гарантується для молоді незалежно від соціального, культурного або географічного походження» (ст. L. 111–1).

«Кожна дитина має право на здобуття шкільної освіти, яка, доповнює родинне виховання. Шкільна освіта сприяє розвитку дитини, дозволяє їй набути культури, підготує її до професійного життя і виконання людського і громадянського обов'язку. Родини причетні до виконання цих завдань. Для оптимізації принципу рівних можливостей зазначені положення забезпечують доступ кожної людини відповідно до її здібностей до різного типу або рівнів освіти. Держава гарантує повагу до особистості дитини і виховної діяльності сім'ї» (ст. L. 111–2).

«Школи, колежі, ліцеї та вищі навчальні заклади сприяють оптимізації впровадження принципу рівності між чоловіками і жінками, забезпечують навчання і дотримання прав особистості, а також розуміння конкретних ситуацій, які обмежують її права. Вони надають освіту, адаптовану за своїм змістом і методами до економічного, соціального і культурного розвитку держави та європейського і міжнародного оточення. Така освіта може включати на всіх рівнях викладання регіональних мов і культур. Художня освіта, а також фізична і спортивна культура сприяють освіті всіх учнів» (ст. L. 121–4).

«Шкільна й університетська освіта має на меті розповсюдження знань та елементів загальної культури...» (ст. L. 121–4).

«Художнє виховання дає можливість розвивати індивідуальні здібності й однаковий доступ до культури. Воно сприяє набуттю знань про культурну спадщину, зберігає його, бере участь у розвитку художньої творчості і засобів самовираження... Художнє виховання є невіддільною частиною початкової і середньої шкільної освіти. Воно є також предметом спеціалізованих типів освіти» (ст. L. 121–6).

«Право дитини на освіту має на меті гарантувати її... Набування базових знань, елементів загальної культури дозволяє дитині розвивати особистість, проявляти свою громадянськість» (ст. L. 122–1).

«Шкільне навчання організоване за циклами, для яких визначена мета і національні освітні програми, що містять визначення рівнів і критеріїв оцінювання. Для забезпечення рівності і навчальної успішності учнів освіта адаптована до різноманіття їхніх здібностей шляхом освітньої наступності протягом кожного циклу й усього шкільного навчання» (ст. L. 311–1).

«Шкільні програми містять на всіх етапах освіти викладання, яке спрямоване на пізнання різноманіття і багатства культур, що представлені у Франції...» (ст. L. 311–4).

Систематизовано автором на основі джерел: [9], [11], [13], [20], [21], [22], [23], [24], [26].

Додаток В

Етапи становлення і розвитку світськості держави і світськості освіти у Франції

Історичний дата, століття	Значущі події, зміни у законодавстві
?	Поява християнства на території сучасної Франції та його євангельський принцип розділення: Богу – Богове, кесарю – кесарева.
14 лютого 1448 р.	Імператор Святої Романо-Германської імперії підписав Віденський Конкордат (de Vienne), який діяв в Ельзасі кілька століть (до революції 1789 р.)
1516 р.	Укладено Болонський Конкордат (de Boulogne), згідно з яким король Франції визнав самостійність Католицької церкви.
1562–1598 рр.	Релігійні війни.
XVI ст.	Реформація.
1786 р.	Визнано громадянські права юдеїв і протестантів.
26 серпня 1789 р.	Національним зібранням прийнята Декларація прав людини і громадянина. Стаття 10 закріпила: «Ніхто не повинен відчувати обмежень у виявленні своїх суджень, навіть релігійних, оскільки це не порушує громадського порядку, встановленого законом».
Грудень 1789 р.	Скасовано дискримінацію протестантів.
1790 р.	Прийнято Громадянську Конституцію духовництва.
Вересень 1791 р.	Скасовано дискримінацію юдеїв.
1795 р.	Перше відокремлення церкви від держави. Декрет Камбона від 21 лютого 1795 р. проголосив відокремлення Католицької церкви від держави і встановив заборону на державне фінансування релігійної діяльності. В Конституції від 1795 р. закріплена свобода освіти (ст. 300).
15 липня 1801 р.	Укладено Конкордат між Французькою державою і Римською католицькою церквою (в особі Папи Римського Пія VII та імператора Наполеона Бонапарта).
1814 р.	Французький уряд скасував Конкордат 1801 р. і проголосив католицтво державною релігією. Друга імперія надала Католицькій церкві додаткові пільги.
24 травня 1825 р.	Ухвалено закон щодо розвитку жіночих релігійних конгрегацій.

Продовження таблиці

1833 р.	Прийнято закон Гізо «Про початкову освіту», згідно з яким кожна комуна зобов'язана утримувати державну школу, вчителі підпорядковуються муніципальній раді, отримуючи зарплату одночасно від комуни та родин учнів (за винятком найбідніших), департамент повинен забезпечувати функціонування педагогічного училища, яке готує вчителів.
1850 р.	Прийнято закон Фаллу, який дозволив свободу створювати середні освітні заклади, що сприяло розвитку приватних коледжів, майже повністю католицьких. Натомість закон обмежив державні надходження до бюджету приватного освітнього закладу до 10 % від загальної суми.
1870–1918 рр.	У двох департаментах Ельзасі та Мозелі, які належать Німеччині, прийнято законодавство, яке після повернення цих територій Франції частково продовжує діяти.
1871 р.	Перша поява слова «світськість» у друкованому виданні – газеті «Ля Патрі» (La Patrie).
21 грудня 1880 р.	Прийнято закон про середню жіночу освіту.
1881 р.	Прийнято закон Феррі від 16 червня 1881 р., ст. 1-а котрого проголосила: «Зарплата учителям не буде виплачуватися ні в початкових державних школах, ні в сирітських притулках». Декрет від 24 грудня 1881 р. проголосив: «Ст. 1. У державних закладах середньої освіти бажання батьків будуть ураховуватися, і відповідно до них вирішуватимуться питання щодо релігійної освіти їхніх дітей. Ст. 2. Навчання релігії буде здійснюватися священиками у навчальних закладах, але в позаурочний час».
1882 р.	Закон Феррі від 28 березня 1882 р. встановив безкоштовну і обов'язкову державну освіту для дітей віком від 6 до 14 років: «Початкова освіта є обов'язковою для дітей обох статей, французів та іноземців віком від 6 до 14 повних років. Вона може бути надана або в закладах початкової і середньої освіти, або в державних чи приватних школах, або у сім'ях безпосередньо батьком чи іншою особою, яку він обере. Регламент визначить засоби забезпечення початковою освітою глухонімих і сліпих дітей» (ст. 4). Цей закон установив, що навчання релігії (l'instruction religieuse) здійснюється за межами закладів державних шкіл і поза шкільними програмами. Відповідно до цього закону один день у тиждень повинен бути вільним від занять для релігійного навчання за межами шкільних приміщень: «Початкові державні школи не працюватимуть один день на тиждень, крім неділі, для того щоб дозволити батькам надати їхнім дітям релігійну освіту поза шкільними закладами» (ст. 2). Циркуляр від 24 січня 1882 р. затвердив умови надання послуг, пов'язаних з навчанням релігії учнів освітніх закладів (у журнал, який знаходиться у директора навчального закладу, записують прізвища зацікавлених учнів за підписом голови родини), і нагадував адміністрації навчальних закладів, що вона відповідає за виконання волі родини.

Продовження таблиці

17 листопада 1883 р.	Лист Жуля Феррі вчителям про державну систему освіти і духовне виховання.
30 жовтня 1886 р.	Прийнято закон Гобле, який установив, що освіта в державних школах здійснюється тільки світським персоналом.
1887 р.	Поява слова «світськість» у «Педагогічному словнику» Ф. Бюіссона.
9 грудня 1905 р.	Ухвалено закон «Про відокремлення церков від держави», який припинив дію Конкордату, встановив взаємну господарсько-економічну, організаційну і політичну незалежність церков і держави. Результати голосування за цим законом: 341 депутат – «за» і 233 – «проти»; 181 сенатор – «за» і 102 – «проти». Скасовані всі державні релігійні заклади. Створено умови для поширення недержавних релігійних асоціацій. Більша частина майна державних релігійних закладів перейшла у власність держави, департаментів і комун. Більш як 30000 будівель релігійного призначення, які належали комунам, були безкоштовно передані релігійним асоціаціям. Ще пізніше частина майна була повернена у процесі реституції. За деякими оцінками, в результаті дії Закону від 9 грудня 1905 р. Католицька церква втратила майна на 1 млрд. франків.
1906 р.	Прийнято декрет від 16 березня 1906 р. щодо регламенту державної адміністрації з виконання Закону від 9 грудня 1905 р. «Про відокремлення церков від держави» стосовно передачі майна, релігійних будівель, релігійних асоціацій, управління релігійними асоціаціями. Проголошено енцикліку (послання Папи Римського до всіх національних церков і віруючих) – основний документ римських пап, що має директивне значення – Папи Римського Пія X «Vehementer Nos» від 10 серпня 1906 р., яка забороняла «релігійні асоціації», а також будь-які перемови єпископа з державою.
2 січня 1907 р.	Прийнято закон «Про публічне заняття релігійною діяльністю», який дещо пом'якшив жорсткість положень Закону від 9 грудня 1905 р.
1914 р.	Оприлюднено циркуляр міністра внутрішніх справ, який заборонив усі антирелігійні репресії.
1918 р.	Франція повертає собі Ельзас і Лотарингію, але ці департаменти зберігають режим Конкордату 1801 р. (оплата праці священників, пасторів і рабинів із державного бюджету, державне фінансування навчання релігії в державних школах).
1923 р.	Затверджено університетський статус навчання католицької теології у Страсбурзі.
1924 р.	Угода Бріан-Серетті від 1924 р. між державою і Римською католицькою церквою, яка нормалізувала стосунки між ними.
1941 р.	Уряд Віші повернувся до положення 1905 р.: уроки з навчання релігії у державній школі, субсидії католицької освіти, реституція націоналізованого у 1905 р. церковного майна.
27 жовтня 1946 р.	Прийнято Конституцію Французької Республіки, 13-й абзац преамбули якої підтвердив: «Організація державної безкоштовної освіти всіх ступенів є обов'язком держави».

Продовження таблиці

1951 р.	Прийнято закон Марі і Беранже, який дозволив виплачувати державні стипендії і субсидії учням приватних шкіл.
4 жовтня 1958 р.	Конституція Французької Республіки підтвердила світськість держави у Франції: «Франція є неподільною світською, соціальною, демократичною Республікою...» (зараз це 1-а стаття Конституції).
31 грудня 1959 р.	Ухвалено закон Дебре, який припинив «шкільну війну» і закріпив можливість надавати державні субсидії приватним навчальним закладам за контрактами різних типів.
1960 р.	Відбулися масові протести проти Закону Дебре від 31 грудня 1959 р. Петиція проти Закону Дебре зібрала з 1 лютого по 29 травня 1960 р. більше ніж 10 млн. підписів. Ухвалено декрет від 22 квітня, який конкретизував питання навчання релігії у ліцеях, колежах, професійних школах, навчальних центрах і, в основному, у всіх освітніх закладах другого ступеня, а також початкових школах.
1968 р.	Прийнято закон Едгара Фора, який реформував вищу освіту і створив умови для розвитку автономії вузів.
1977 р.	Ратифіковано закон Гермера, який встановив соціальні пільги для приватних викладачів і зобов'язав комуну підтримувати приватні школи.
1982 р.	Ліга освітян запропонувала включити у навчальні програми вивчення основних текстів найбільших релігій.
1989 р.	Відбулася перша судова справа з приводу носіння хіджабу в державному освітньому закладі. Уряд поклався на Державну раду, яка дозволила носіння хіджабу в державних школах, але за дотриманням певних умов. Затверджено циркуляр Міністерства національної освіти від 12 грудня «Про обов'язковість для учнів усіх предметів, передбачених програмою».
1993 р.	Підписано угоду Ланга-Клупе від 11 січня, яка надала католицьким освітнім закладам значні державні субсидії. Прийнято циркуляр міністра національної освіти Франції Франсуа Бейру від 26 жовтня, який підкреслив необхідність дотримуватися світськості освіти в державних школах і визначив роль школи у сприянні інтеграції іммігрантів у французьке суспільство.
16 січня 1994 р.	У Парижі пройшла демонстрація в 1 млн. осіб з вимогами протесту проти закону, який змінив закон Фаллу і дозволив значні державні субсидії для приватної освіти.
1996 р.	Французькою Лігою освітян утворена комісія «Світськість та іслам», яка об'єднала науковців, громадських і релігійних діячів. Комісія розглянула питання про можливості пошанування у французькому суспільстві приписів Корану без шкоди для суспільства і держави. Запроваджено викладання історії релігій і цивілізацій у державній школі.

Продовження таблиці

2000 р.	Прийнято Кодекс Франції «Про освіту» (доповнення до Ордонансу № 2000–549 від 15 червня 2000 р.), статті L. 141–1, L. 141–5, L. 141–6 якого підтвердили світськість державної системи освіти. У листопаді 2000 р. оприлюднена доповідь Вищої ради з інтеграції «Іслам у Франції».
2002 р.	У лютому оприлюднена доповідь Міністерства національної освіти Франції «Викладання у світській школі предметів, що стосуються релігії» (доповідь Режі Дебре), в якій була зроблена спроба дати детальний аналіз необхідності співвідношення світського характеру і культуровідповідності освіти в державних школах Франції. Міністр національної освіти Франції Жак Ланг офіційно дозволив проведення уроків релігійно-культурологічного характеру в державних школах. Міністр національної освіти Франції Люк Феррі підписав постанову від 26 червня 2002 р. «Про створення Європейського інституту вивчення релігій». 1 серпня 2002 р. було представлено проект депутата Національної асамблеї Жака Міарда «Про світськість і нейтральність державної служби системи освіти», який забороняв носити показні знаки релігійної, філософської чи політичної приналежності або прозелітизму в навчальних закладах. Законопроект не ухвалили.
2003 р.	Президент Франції Жак Ширак 3 липня 2003 р. виступив у Єлисейському палаці з доповіддю про світськість держави і Декретом № 2003–607. створив спеціальну комісію, якій було доручено проаналізувати зміст і суттєві ознаки світськості держави і світськості освіти в державних освітніх закладах, розробити рекомендації з удосконалення французького законодавства у цій сфері, направлених на урегулювання низки дискусійних і досі не вирішених питань. 3 липня – 11 грудня 2003 р. працювала Комісія із світськості держави під керівництвом Бернара Стазі. 4 листопада 2003 р. Французька Ліга освітян оприлюднила свою доповідь «Світськість, спільне благо, рух, постійне будівництво» (автори Жан-Мішель Дюколет і П'єр Турнемір), підготовлену для Бернара Стазі. 5 листопада 2003 р. було оприлюднене деякими ЗМІ («Європа-1» та ін.) повідомлення про те, що Президент Франції зробив вибір на користь прийняття закону про світськість, який містить жорсткі заборони й обмеження публічного прояву релігійної приналежності і релігійності, що викликало бурхливу реакцію французького суспільства. Громадські дебати навколо цієї теми продовжувалися до початку березня 2004 р. 5 листопада 2003 р. парламентська комісія з питання відкритого носіння знаків релігійної приналежності у школі, очолювана Жан-Луї Дебре, повинна була надати свої висновки з цього питання. 12 листопада 2003 р. комісія вирішила одноголосно виступити на підтримку ідеї зміни законодавства, яка може бути реалізована або через законопроект, що містить єдину статтю, або через унесення у законодавство про освіту доповнень, які забороняють носіння у школі знаків релігійної приналежності.

Продовження таблиці

	<p>11 грудня 2003 р. був оприлюднений підсумковий звіт Комісії зі світськості держави під керівництвом Бернара Стазі.</p> <p>17 грудня 2003 р. Президент Франції Жак Ширак виступив у Єлисейському палаці у зв'язку з підсумковою доповіддю Комісії Бернара Стазі. Пропозиції Комісії і Президента Франції про заборону носіння показних знаків релігійної приналежності у школі викликали масові протести французьких мусульман.</p> <p>У кінці 2003 р. була створена асоціація «Комітет проти ісламофобії у Франції» (CCIF).</p>
2004 р.	<p>У січні 2004 р. відбулися масові маніфестації і протести мусульманського населення проти законопроекту, який забороняє носіння мусульманських хусток (хіджабу) у світських школах.</p> <p>17 січня 2004 р. близько 20 тис. мусульман у Парижі і його передмістях провели демонстрації проти цього законопроекту.</p> <p>18 січня 2004 р. голова Комісії зі світськості Бернар Стазі заявив, що «це була б катастрофа, якби Республіка повинна була б схилитися перед ісламістами».</p> <p>28 січня 2004 р. законопроект, який забороняв носіння знаків релігійної приналежності у школах і ліцейх, був переданий до Ради Міністрів. 10 лютого 2004 р. Національна Асамблея (нижня палата парламенту) ухвалила законопроект, який заборонив «відкрите» носіння знаків релігійної приналежності в державній школі, 494 голосами – «за» (лише 36 – «проти»). 3 березня 2004 р. Сенат прийняв цей законопроект у першому читанні 276 голосами, проти – 20. Закон почав діяти з вересня 2004 р.</p> <p>У травні 2004 р. відбувся конгрес французької Ліги освітян, на якому обговорювались питання світськості держави й освіти.</p>
22 грудня 2009 р.	Міністр юстиції Франції Мішель Альо-Марі заявила про те, що уряд країни відмовлятиме у громадянстві тим мусульманам, які примушують своїх дружин носити паранджу, хіджаб, нікаб.
30 березня 2010 р.	Дорадчий орган при Президенті Франції виступив проти носіння традиційного мусульманського одягу. Однак депутати Парламенту висловилися про можливість заборони хіджабу лише в особливих випадках (у школах, лікарнях чи судах) з метою безпеки.
28 квітня 2010 р.	Президент Ніколя Саркозі наголосив на тому, що носіння паранджі та хіджабу «принижує жінку» і є «неприйнятним у Франції». У відповідь на це французькі мусульманки заявили, що одягають паранджу добровільно через релігійні переконання (із 5 млн. мусульман Франції такий одяг носять близько 2 тис. жінок).
14 вересня 2010 р.	Верхньою палатою Парламенту Франції ратифіковано закон, згідно з яким жінкам забороняється у громадських місцях і на вулиці носити одяг, який закриває обличчя: іранську паранджу, арабський нікаб і бурку, прийняту в афганок і пакистанок. Усі види цього мусульманського одягу майже повністю закривають тіло жінки, а бурка навіть не залишає відкритим обличчя. Ініціатором законопроекту виступила правляча консервативна партія «Союз за народний рух» та її лідер – Президент Ніколя Саркозі. Однак мусульманок не обмежують у носінні бурки, нікабу й паранджі у будинку, у готельних номерах, у приміщеннях закритих асоціацій і на підприємствах. Дозволяється носити одяг, що закриває обличчя,

Продовження таблиці

	<p>у культових місцях, під час релігійних процесій і театральних вистав. За порушення заборони накладається штраф, що може досягати 150 євро, причому штрафувати порушників буде місцевий суд. Крім того, порушників можуть зобов'язати пройти курси добropорядного громадянина – цей додатковий захід покарання ввели у 2004 році, щоб нагадати норми громадянської рівності та поваги до людської гідності. Якщо з'ясується, що носіння одягу, який закриває обличчя, у громадському місці було нав'язано порушниці третьою особою, то цій людині можуть присудити рік тюремного ув'язнення і до 30 тисяч євро штрафу. Примус до цього неповнолітніх карається двома роками в'язниці і 60 тисячами євро штрафу.</p>
--	---

Систематизовано автором на основі джерел: [1], [4], [5], [7], [8], [11], [22], [26], [27], [31], [32], [39], [42], [45], [46], [47], [50], [51], [54], [59], [62], [64], [66], [69], [73], [74], [80], [83], [86], [89], [90], [91], [93], [96], [99].

Додаток Д

Практичні пропозиції підсумкової доповіді Комісії Бернара Стазі від 11 грудня 2003 р.

Практичні пропозиції підсумкової доповіді Комісії Бернара Стазі від 11 грудня 2003 р. можна згрупувати за декількома напрямками.

У сфері укріплення світськості в громадській свідомості:

– урочисто прийняти Статут світськості, який буде вручатися в різних випадках: при наданні посвідчення на право голосування, при початковій професійній підготовці державного службовця, на початку нового навчального року, при прийнятті іммігранта, незалежно від підписання контракту. Комісія переконувала, щоб цей Статут світськості був також доступним для ознайомлення в громадських місцях;

– зберегти школу як перше місце вивчення республіканських цінностей, у тому числі принципу світськості, зокрема включити предмет світськості в програму з військової підготовки;

– зробити тему світськості однією із основних у громадському вихованні через проведення в дні державних свят цілеспрямованих просвітницьких і пропагандистських заходів, спрямованих на поширення цінностей світськості держави.

У сфері правового закріплення світськості держави, освіти в державних школах і державної служби:

– прийняти закон про світськість, який міг би складатися з двох частин – перша частина містила б уточнення до правил функціонування державних служб і підприємств, друга – гарантії із забезпечення духовного різноманіття у Франції;

– занести в генеральний Статут державних функцій вимогу нейтральності служби, якої зобов'язані дотримуватися державні службовці і недержавні представники, адміністративно-територіальні утворення і громадські заклади; закріпити і підтвердити обов'язок жорсткого дотримання принципу нейтральності усіма державними службами;

– приписати користувачам послугами державної служби виконувати вимоги, необхідні для нормальної роботи цих служб;

– закріпити заборону на відмову від послуг державних службовців на підставах їхньої статевої, расової, політичної або релігійної приналежності чи переконань;

– закріпити по відношенню до державних шкіл таке нормативне положення: «При усій повазі до свободи совісті і особливостей приватних освітніх закладів, у школах, коледжах і ліцеях забороняється носити будь-який релігійний одяг і будь-які знаки, що свідчать про ту чи іншу релігійну або політичну приналежність. Санкції за порушення цього правила повинні бути відповідними і здійснюватися після попередження учня про недопустимість носіння такого одягу чи знаків і його відмови підкоритися». Це положення повинно застосовуватися з урахуванням такого роз'яснення: «Забороняється

носіння явних предметів релігійного одягу і показних знаків релігійної приналежності – великого хреста, мусульманської хустки, кіпи. Не розглядаються в якості показних стримані знаки, наприклад, медальйони, невеликі хрести, зірки Давида або руки Фатіми, невеликих розмірів Корани»

У сфері забезпечення світськості і культуровідповідності освіти в державних освітніх закладах:

- домагатися суворого дотримання шкільних обов'язків і програм;
- заборонити в державних освітніх закладах носіння предметів і знаків релігійної приналежності;
- зобов'язати вчителів, які вступають до університетських інститутів з підготовки вчителів, або тих, хто прийняті на роботу, підписувати «Статут світськості»;
- більш якісно забезпечувати викладання знань про релігії;
- у департаментах Ельзасу-Мозелю включити іслам у перелік предметів релігійного навчання і зробити відкритим вибір релігійного навчання.

У сфері сприяння реалізації свободи совісті і забезпечення духовного різноманіття:

- забезпечити викладання в школах знань про релігії;
- запровадити в дні релігійних свят – Йом-Кіпур, Аїд-ель-Кебір, православне Різдво східних християн – вихідні дні за вибором робітника. Практика «плаваючого» вихідного дня вже застосовується в деяких країнах і міжнародних організаціях, наприклад, ООН. У школі учні звільняються від занять, потім ці додаткові вихідні можуть бути відпрацьованими.

У сфері сприяння інтеграції ісламу у французький культурний простір:

- розвиток вищої ісламської освіти;
- створення державної школи з вивчення ісламу, в завдання якої входять: розвиток наукових досліджень соціальних аспектів, філософської думки і культури, пов'язаних з «ісламською моделлю» побудови суспільства, підготовка вчителів до викладання знань про мусульманську релігію для всіх рівнів державної освіти;
- вирішення питання про викладання нових недержавних мов (берберської і курдської);
- розвиток викладання арабської мови в межах державної освіти на противагу закритим школам, де вивчається Коран.

Систематизовано автором на основі джерела: [18], [19], [23], [26], [95].

Додаток Ж

Закон № 2004–228 від 15 березня 2004 р. про застосування принципу світськості стосовно носіння в школах, колежах і державних ліцеях знаків або предметів одягу, які виявляють релігійну приналежність.

Національне зібрання і Сенат прийняли, Президент Республіки ратифікував закон такого змісту:

Стаття 1

Доповнити Кодекс про освіту після статті L. 141–5 статтею L. 141–5–1 такого змісту:

Стаття L. 141–5–1. У школах, коледжах і громадських ліцеях носіння знаків або предметів одягу, за допомогою яких учні відкрито виявляють релігійну приналежність, забороняється.

Відповідно до внутрішнього регламенту виконання дисциплінарної процедури передує бесіда з учнями.

Стаття 2

I. Цей закон застосовується:

1. На островах Валліс і Футуна;
2. У Майотті;
3. У Новій Каледонії, у державних закладах середньої освіти, які залежать від компетенції держави відповідно до частини III статті 21 Органічного закону № 99–209 від 19 березня 1999 р., який стосується Нової Каледонії.

II. У Кодекс про освіту вносяться такі зміни:

1. У першому абзаці статті L. 161–1, посилання: «L. 141–4, L. 141–6» замінені на посилання: «L. 141–4, L. 141–5, L. 141–5–1, L. 141–6»;
2. У статті L. 163–1, посилання: «L. 141–4 в L. 141–6» замінені на посилання: «L. 141–4, L. 141–5, L. 141–6»;
3. Стаття L. 164–1 змінюється таким чином:

а) посилання: «L. 141–4 в L. 141–6» замінені на посилання: «L. 141–4, L. 141–5, L. 141–6»;

б) доповнюється абзацом такого змісту: «Стаття L. 141–5–1 застосовується до державних закладів середньої освіти, що згадуються в частині III статті 21 Органічного закону № 99–209 від 19 березня 1999 р. стосовно Нової Каледонії, які залежать від компетенції держави».

III. Стаття L. 451–1 Кодексу про освіту після посилання: «L. 132–1» доповнюється посиланням: «L. 141–5–1».

Стаття 3.

Положення цього закону стануть предметом оцінки через рік після того, як він набере чинності. Цей закон буде виконаний як закон держави.

Прийнятий у Парижі 15 березня 2004 р.

Президент Республіки Жак Ширак, прем'єр-міністр – Жан-П'єр Раффарен, міністр у справах молоді, народної освіти і наукових досліджень Люк Феррі, міністр у справах заморських територій Брижит Жирарден, міністр з особливих доручень у народній освіті Ксав'є Даркос.

Систематизовано автором на основі джерел: [11], [22], [24].

Додаток 3

Циркуляр міністра національної освіти, вищої освіти і наукових досліджень Франції № MENGO0401138С від 18 травня 2004 р. Ректорам академій, інспекторам академій, директорам департаментських служб національної освіти щодо застосування Закону № 2004–228 від 15 березня 2004 р., що забороняє, згідно з принципом світськості, носіння знаків або предметів одягу, якими учні відкрито виявляють релігійну приналежність, у школах, колежах і державних ліцеях.

Закон від 15 березня 2004 р. забороняє, згідно з принципом світськості, носіння знаків або предметів одягу, якими учні відкрито виявляють релігійну приналежність, і забезпечує загально визнане прагнення підтвердити значущість нерозривних принципів рівноправ'я і взаємоповаги. Закон свідчить про бажання представників нації підтримати республіканську школу. Даний циркуляр уточнює порядок застосування Закону від 15 березня 2004 р. Цим циркуляром оголошуються недійсними і замінюються такі документи: Циркуляр від 12 грудня 1989 р. про світськість, носіння знаків релігійної приналежності учнями й обов'язковість освіти; Циркуляр від 26 жовтня 1993 р. про дотримання світськості; Циркуляр від 20 вересня 1994 р. про носіння показних знаків в освітніх закладах.

I. Принципи

Закон від 15 березня 2004 р., прийнятий згідно з конституційним принципом світськості, є однією із засад державної школи. Цей принцип є результатом довгої історії, він ґрунтується на пошануванні свободи совісті і на утвердженні загальних цінностей, які становлять фундамент національної єдності самотніх індивідуальностей.

Місією школи є передача цінностей Республіки, серед яких – однакова гідність усіх людей, рівність між чоловіками і жінками, свобода кожного, зокрема й у виборі власного способу життя. Школа повинна розвивати і підтримувати свободу кожного, гарантувати рівність між учнями і сприяти братерству, відкритому для всіх. Захищаючи школу загальних вимог, Закон підтримує її роль щодо забезпечення спільного проживання. Вона повинна здійснювати це тим вимогливіше, враховуючи, що навчаються там головним чином діти.

Держава виступає як захисник індивідуальної і колективної реалізації свободи совісті. Нейтралітет державної служби є запорукою рівності і поваги до особистості кожного.

Школи, колежі і державні ліцеї повинні приймати всіх дітей незалежно від будь-яких релігійних або філософських переконань.

Оберігаючи школи, колежі і державні ліцеї від тиску внаслідок показної демонстрації релігійної приналежності, Закон гарантує свободу совісті кожного. Закон не ставить під сумнів норми, які дозволяють примирити, відповідно до статей L. 141–2, L. 141–3 та L. 141–4 Кодексу про освіту, навчальні зобов'язання з правом батьків надавати за їхнім бажанням релігійну

освіту своїм дітям. Заснований на повазі до особистості та її переконань, принцип світськості не уявляється без протидії усім формам дискримінації. Службовці державної служби національної освіти повинні проявляти максимальну пильність і найбільшу стійкість до всіх форм расизму, статевої дискримінації, до всіх форм насильства у ставленні до особистості у зв'язку з її приналежністю (дійсною або можливою) до етнічної чи релігійної групи. Будь-яке висловлювання або поведінка, що є агресивними по відношенню до іншої людини у зв'язку з її інакшою релігійною чи етнічною приналежністю, громадянством (дійсним чи за походженням), є недопустимим, а порушник закону повинен нести відповідальність. Залежно від обставин, ступінь відповідальності може бути різним: заходи педагогічного впливу, дисциплінарної і навіть карної відповідальності. Реакція повинна бути жорсткою і рішучою у всіх випадках, коли учень або інший член шкільного співтовариства став жертвою усної образи або фізичного нападу у зв'язку з приналежністю (дійсною чи можливою) до етнічної або релігійної групи.

Оскільки нетерпимість і упередження є наслідком їхнього ігнорування, принцип світськості передбачає також кращу взаємну просвіту, в тому числі у питаннях релігії. Щодо цього освіта може сприяти тому, щоб надавати такі знання. Також навчання у початковій школі, громадянське виховання в коледжі, громадянське, юридичне і суспільне виховання в ліцеї спрямовані на виховання терпимості і поваги до інших. Конкретні релігійні факти, якщо вони є виразними елементами програм, наприклад, у курсі французької мови та історії, повинні якнайкраще використовуватися в освіті з метою прищеплення учням елементів культури, необхідних для розуміння сучасного світу.

II. Область застосування закону

Відповідно до перших абзаців статті L. 141–5–1 Кодексу про освіту, «в школах, колежах і державних ліцеях носіння знаків або предметів одягу, якими учні відкрито виявляють релігійну приналежність, забороняється».

2.1. Закон забороняє знаки і предмети одягу, за допомогою яких відкрито виявляється релігійна приналежність.

Заборонені знаки і предмети одягу – це ті, носіння яких виразно вказує на релігійну приналежність: ісламська хустка, юдейська кіпа або хрест великого розміру. Закон укладено так, щоб він застосовувався до всіх релігій і таким чином запобігав появі нових знаків і навіть можливим спробам обійти його.

Закон не забороняє учням носити стримані знаки релігійної приналежності.

Закон не забороняє приналежностей і предметів одягу, які носять зазвичай учні незалежно від будь-якого віросповідання. Натомість Закон забороняє учневі користуватися релігійною символікою у зв'язку з відмовою дотримуватися правил поведінки, установлених для всіх учнів в навчальному закладі.

2.2. Закон застосовується до шкіл, коледжів і державних ліцеїв.

Закон застосовується до всіх шкіл і державних освітніх навчальних закладів. У ліцеях Закон застосовується до всіх учнів, у тому числі до тих, хто здійснює навчання за програмами бакалаврату (підготовчі курси, підрозділи

інженера).

Закон застосовується у школах та інших освітніх закладах, а більш широко – до всієї здійснюваної освітньої і виховної діяльності у закладах чи поза ними (виїзні заходи, курси фізичного і спортивного виховання).

2.3. Закон не змінює правил, які застосовуються до службовців державної служби і до батьків учнів.

На службовців державної освітньої служби, незалежно від їхніх функцій і статусу, розповсюджується обов'язок суворої нейтральності, яка забороняє їм носіння будь-яких, навіть стриманих, знаків релігійної приналежності. Вони повинні також утримуватися від будь-якого прояву особистого ставлення, яке б могло інтерпретуватися як залучення або, навпаки, як критика конкретної релігії.

Закон не стосується батьків учнів. Закон також не застосовується до кандидатів, які проходять екзаменаційні або конкурсні іспити у приміщеннях державного освітнього закладу. Останні, однак, зобов'язані підкоритися організаційним правилам екзамену, які спрямовані на забезпечення гарантій дотримання порядку і безпеки, на здійснення перевірки особистості кандидатів або попередження загрози фальсифікацій.

2.4. Обов'язки учнів, які впливають із дотримання принципу світськості, не зводяться лише до питання щодо знаків релігійної приналежності.

Закон від 15 березня 2004 р. доповнює корпус правових норм, які гарантують дотримання принципу світськості у школах, колежах, державних ліцєях.

Релігійні переконання учнів не дають їм права відмовлятися від освіти. Це може допускатися, наприклад, тільки тоді, коли деякі учні мають намір на підставі релігійних чи інших переконань оскаржувати право вчителя викладати деякі предмети або право особи, яка не належить до даного віросповідання, представляти той чи інший історичний або релігійний факт. До того ж, якщо деякі теми вимагають обережності при виборі способу їхнього розгляду, необхідно твердо дотримуватися принципу, згідно з яким жодне питання не виключається априорі із його наукової і педагогічної постановки.

Релігійні переконання не можуть бути протиставлені обов'язку відвідувати заняття або умовам іспиту. Учні зобов'язані бути присутніми на всіх заняттях навчального курсу, записаних у їхньому розкладі, і не можуть відхилити ті предмети, які, на їхню думку, суперечать їхнім переконанням. Це є правовим зобов'язанням. Релігійні переконання не можуть виправдовувати вибірккову неявку, наприклад, на заняття з фізичного і спортивного виховання або з природничих дисциплін. Вимоги гігієни і безпеки також не можуть бути порушені у зв'язку з релігійними переконаннями.

Дозвіл бути відсутнім на заняттях повинен узгоджуватись учнями у зв'язку з великими релігійними святами, які не збігаються з вихідними днями або офіційними святами, зазначеними в інструкції, опублікованій в Офіційному бюлетені національної освіти.

Натомість прохання про систематичну або довготривалу відсутність

повинні відхилятися через те, що вони не сумісні з організацією шкільного навчання. Освітній заклад, зі свого боку, має вжити необхідні заходи, щоб запобігти організації будь-якого іспиту в дні великих релігійних свят.

III. Проведення бесіди

Згідно з другим абзацом статті L. 141–5–1 Кодексу про освіту, яка включена Законом від 15 березня 2004 р., «відповідно до внутрішнього регламенту, застосуванню дисциплінарної процедури має передувати бесіда з учнем».

3.1. Застосуванню Закону передуює бесіда.

Другий абзац статті L. 141–5–1 Кодексу про освіту передбачає створення умов для застосування закону і має на меті переконати учнів у значущості принципу світськості. Така бесіда не є перемовинами і не могла б бути виправданою відступом від закону.

3.2. Організація діалогу покладається на керівника закладу.

Коли учень, записаний до закладу, має знак або предмет одягу, які є забороненими, з ним одразу повинна проводитися відповідна бесіда.

Керівник закладу проводить бесіду разом із представниками адміністрації і викладачами, які знають учня і зможуть допомогти вирішенню проблеми. Але цей пріоритет не є винятковим і не перешкоджає іншому вибору, який керівник закладу міг би визнати сприятливим у конкретному випадку.

Під час бесіди керівник закладу разом із викладачами досліджує умови навчання учня в освітньому закладі.

У початкових школах організація бесіди здійснюється комісією викладачів, передбаченою статтею 21 Декрету № 90–788 від 6 червня 1990 р.

У ході бесіди треба пояснити учневі і його батькам, що дотримання ними закону не є відмовою від їхніх переконань, а, навпаки, пов'язане з турботою про майбутнє учня і покликане допомогти влаштувати його особисту кар'єру і долю.

Під час проведення бесіди освітній заклад повинен проявити особливу турботу про те, щоб не образити релігійних переконань учня або його батьків. Принцип світськості не допускає того, щоб держава або її представники інтерпретували релігійну практику або релігійні установлення.

3.3. Дії при відсутності бажаних наслідків.

Бесіда повинна продовжуватися протягом необхідного часу, щоб гарантувати, що дисциплінарна процедура використана для санкціонування наслідків обговореної відмови учня виконувати вимоги закону.

Якщо дисциплінарний суд виносить рішення про виключення учня, це рішення направляється в орган управління освітою для розгляду з учнем і його батьками умов, у яких він продовжить своє шкільне навчання.

IV. Внутрішній регламент

Закон від 15 березня 2004 р. застосовується з початку наступного навчального року.

Навіть якщо заборона, встановлена першим абзацом статті L. 141–5–1, має пряму дію, потрібно продублювати цю заборону у внутрішньому регламенті і потурбуватися про те, щоб ці правила не включали більше

посилань стосовно питання носіння показних знаків на правову практику Державної ради, яку новий закон замінює.

Внутрішній регламент повинен нагадати, відповідно до розпоряджень другого абзацу статті L. 141–5–1, що дисциплінарній процедурі повинна передувати бесіда з учнем.

Керівники закладу повинні запропонувати адміністративним радам прийняти доповнення, подані в додатках до даного Циркуляру.

Ректори розповсюдять найближчим часом у закладах список осіб, які будуть уповноважені відповідати на питання, поставлені керівникам закладів або викладачам. Ці академічні представники, що підпорядковуються ректорові, будуть діяти в тісному контакті з дирекціями освітньої інформації і юридичних справ, які відповідають за надання всієї необхідної допомоги у застосуванні закону. Ректори й академічні представники у випадку необхідності здійснюють контакти з третіми особами, зацікавленими у застосуванні закону.

Кожен керівник закладу повинен надати ректору своєї академії до кінця 2004–2005 навчального року звіт, у якому підводиться підсумок стосовно застосування закону в освітньому закладі і щодо можливих труднощів. У звітах особливу увагу необхідно приділити інформації щодо оцінювання роботи, передбаченої статтею 4-ою Закону.

Франсуа Фійон.

Систематизовано автором на основі джерела: [11], [22], [23].

Додаток К

Знаки релігійної приналежності

Рис. 1

Православний хрест – складається з великої горизонтальної перекладини і двох менших. Верхня символізує табличку на хресті з написом «Ісус назарянин, цар юдейський» (ИНЦИ). Нижня коса перекладина символізує підпірку для ніг Ісуса Христа. Вважається, що вона нахилена в лівий бік, тому що символізує покаєння розбійника, розп'ятого ліворуч від Христа.

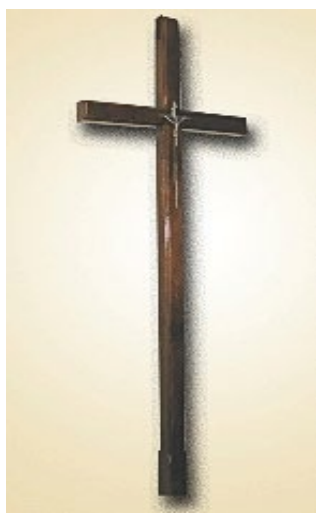

Рис. 2

Латинський хрест – складається з двох перекладин, причому поперечна перекладина знаходиться вище середньої лінії поздовжньої. Асоціюється із розп'яттям Ісуса Христа і з християнством у цілому. Такий символ чеканився на давньогрецьких монетах і означав палицю Аполлона, бога сонця. У католиків символізує воскресіння, відродження, спасіння і вічне життя (після смерті).

Рис. 3

Єрмолка (кіпа) – єврейський традиційний головний убір. Здавна євреї покривають голову під час молитви, тому кіпа символізує служіння Богу і визнання його існування та мудрості. Має тюркське походження, джерелом запозичення є польське слово *jarmutka*, що означає «шляпа».

Рис. 4

Зірка Давида (Марен Давида) – емблема у формі шестикутної зірки (гексаграми), у якій два рівносторонніх трикутники розміщені вершинами вгору і вниз. Це один із основних символів держави Ізраїль. Уперше гексаграма стала єврейським знаком у 1354 р., коли імператор Священної Римської імперії Карл IV надав євреям міста Праги привілеї мати власний прапор – червоне полотнище із зображенням шестикутної зірки.

Знак має давнє походження, його зображення знаходять в Індії, на Середньому та Близькому Сході, де він був символом культу богині Астарті. Походження символу невідоме, однак існує легенда, що така зірка була зображена на щитах воїнів царя Давида. За іншою версією, це знак білої лілії з шістьма пелюстками. На думку деяких дослідників, гексаграма являє собою поєднання чоловічого (трикутник, направлений вгору) і жіночого (трикутник, направлений вниз) начал. Іноді символ трактують як чотири стихії: верхня точка вказує на Всевишнього, нижня – на гармонію існування людини, ліва і права точки – на добро і зло.

Рис. 5

Сикхський кинджал (кірпан), гребінь для волосся і браслет – предмети, які обов'язково повинен мати при собі сикх, послідовник сикхізму. Сикхи вірять в одного Бога, карму і можливість переродження після смерті. Засновником сикхізму, якому близько 500 років, є гуру Нанак, який проголосив рівність усіх людей перед Богом, тому до сикхського храму може увійти послідовник будь-якої релігії. Сикхи-чоловіки не стрижуть

волосся і не голять бороду та вуса. Сикхи войовничі і безстрашні. За свої ідеали вони жертвують життям. Ортодоксальні сикхи носять зброю, серед якої чільне місце займає кинджал як знак готовності відстоювати свою віру і як згадка про часи гонінь. Право сикха на носіння зброї закріплено в Конституції Індії.

Сикхи носять тюрбан, щоб сховати під ним гребінь і довге волосся. Сикхи в тюрбанах синього кольору вважаються найбільш войовничими. Деякі носять у цьому головному уборі металічне пласке кільце із гостро заточеним зовнішнім краєм, призначене для метання в супротивника.

Рис. 6

Рука Фатіми (хамса) – стилізоване зображення долоні з трьома піднятими пальцями посередині і двома пальцями, симетрично розташованими з боків. Використовується як талісман, який захищає від зурочення. Його розміщують біля входу в будинок, в автомобілях, на браслетах, у вигляді кулонів. Символ руки, що уособлює володарювання, силу, довір'я і покровительство, досить поширений у світових релігіях. Хамса пов'язана з ім'ям Таніт – богинею Місяця у фінікійців. В ісламі походить від імені доньки пророка Мухаммеда – Фатіми і є символом терпіння і віри, також означає пам'ять про п'ять стовпів ісламу. В юдаїзмі відома як рука Міріам, сестри Мойсея та Аарона, зображення символізує пам'ять про книги Тори. Часто у центрі символу зображується риба, око або Зірка Давида. В юдаїзмі хамсу прикрашають захисними молитвами.

Рис. 7

Чадра (з тур. *cadir*, букв. – намет) – легка накидка, що закриває жінку з голови до ніг.

Чадра являє собою полотнище білого, синього або чорного кольору, в яке жінки-мусульманки загортаються, виходячи з дому, залишаючи щілину для очей.

Чадра була поширена як обов'язкове жіноче вбрання в багатьох мусульманських країнах. Разом із секуляризацією суспільства, наприклад, у Туреччині, жінкам було дозволено його не надягати, втім, навіть у Туреччині, особливо в гірських районах сходу країни через культурно-релігійні переконання чадра лишається подеколи в ужитку. В деяких країнах, як-то в Ірані, Афганістані, в деяких арабських країнах Перської затоки, носіння чадри лишається обов'язковим і вважається непорушною нормою традиційної моралі.

Рис. 8

Паранджя́ (від араб. *фаранджійя*, що означає *верхній одяг*) – старовинний одяг мусульманських жінок у Середній Азії та на Близькому Сході у вигляді халату з довгими псевдорукавами та волосяної сітки, що закривала обличчя.

Термін паранджа походить від перського *фарадж* (узбецька вимова слова *параджа*, в турецькому варіанті – *фередже*). Слово «фарадж» спочатку позначало чоловічий широкий верхній одяг, звичайно з довгими рукавами. У XVI столітті халати *фарадж* носили як чоловіки, так і жінки.

Розквіт культури носіння паранджі у народів Середньої Азії припав на кінець XIX – початок XX століття.

Бурка (з араб. верхній одяг). Старовинний одяг мусульманських жінок у Середній Азії, що вкриває жінку з голови до ніг. У Пакистані та Індії бурка може залишати обличчя та очі відкритими.

Рис. 9

Нікаб (з араб. «покривало») – мусульманський жіночий головний убір, що закриває обличчя з вузьким прорізом для очей. Як правило, виготовляється з тканини чорного кольору. Нікаб слід відрізнити від інших жіночих мусульманських головних уборів, які закривають обличчя, наприклад, поширеної в Середній Азії та Афганістані паранджі.

Носіння одягу, що приховує лице, практикується з різних причин, серед них: місцеві традиції і звичаї, захист обличчя від піску, пилу, яскравого світла (у спекотливих країнах).

Простий нікаб складається з налобної пов'язки і пришитих до неї двох прямокутних хусток. Одна хустка пришивається до налобної пов'язки знизу з країв – вона повинна спадати на обличчя так, щоб залишався проріз для очей. Друга велика хустка пришивається без прорізів – вона повинна повністю закривати волосся жінки. Інколи до тієї ж налобної пов'язки кріпиться ще один шматок легкої прозорої тканини – він утворює вуаль і закриває очі.

Рис. 10

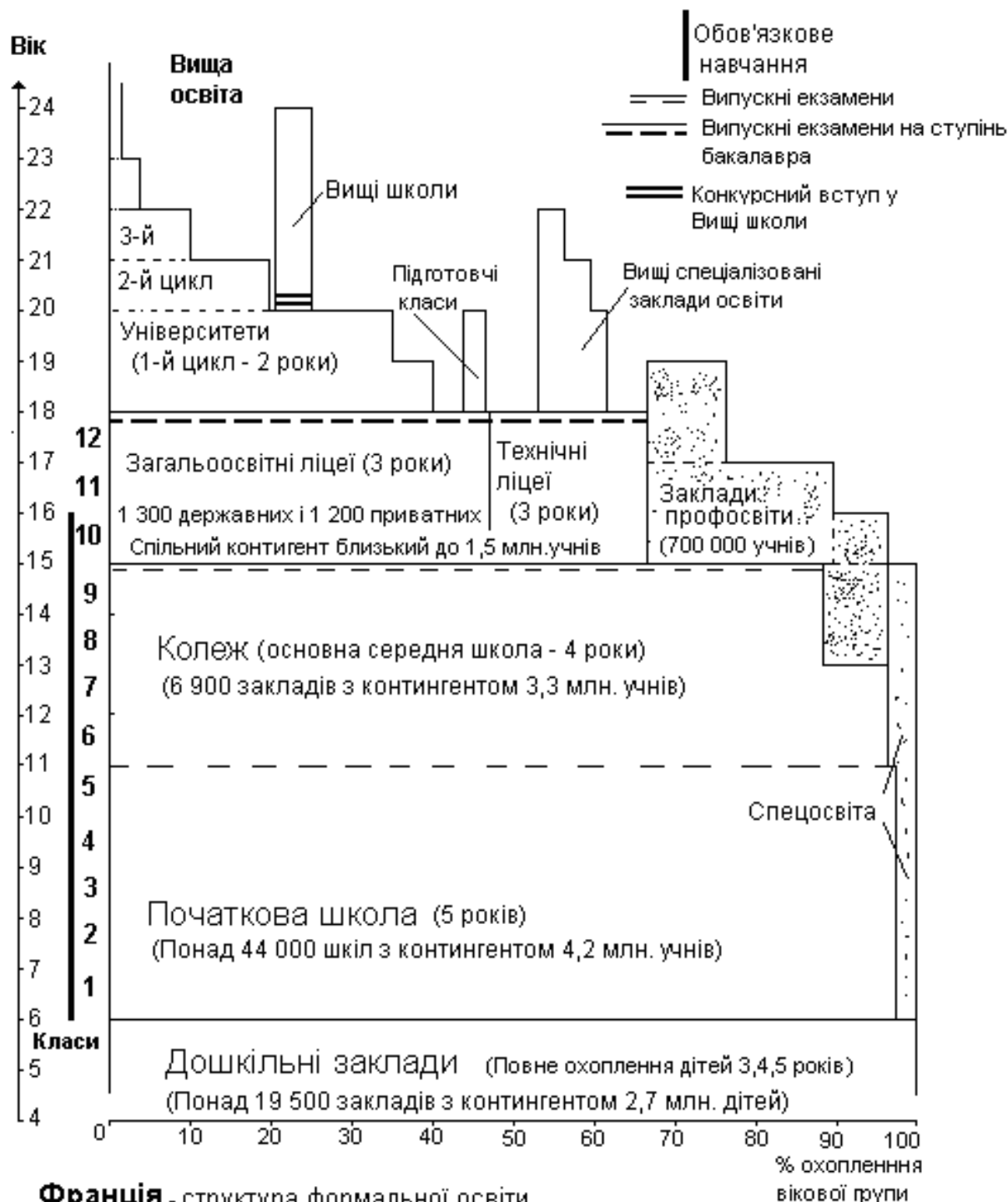
Хіджаб (від араб. *hajaba*, що позначає «та, яка ухиляється від поглядів»). В ісламі – будь-який одяг, однак у сучасному світі під цим поняттям розуміють традиційну жіночу хустку, яка покриває голову й плечі, залишаючи відкритим овал обличчя.

Систематизовано автором на основі джерел: [2], [3], [12], [17], [27], [55].

Додаток Л

Структура формальної освіти Франції

Систематизовано автором на основі джерел: [6], [36], [53].

Додаток М

Члени комісії Бернара Стазі

1. Бернар Стазі, 73 роки – Арбітр Республіки з 1998 р. Випускник Державної вищої адміністративної школи, був депутатом (центристом) від департаменту Марну з 1968 по 1993 рр. Віце-президент Християнсько-демократичного інтернаціоналу, був обраний депутатом до Європарламенту в 1994 р. Залишив посаду, коли став Арбітром. Автор книги «Імміграція. Шанс для Франції», 1984 р. Віце-президент Асоціації французьких мерів.

2. Мохамед Аркуен, 75 років – почесний викладач історії ісламської думки в Сорбоннському університеті (Париж III). Науковий директор журналу «Арабіка», викладав у Пристонському університеті (США) й університеті Амстердама (Нідерланди).

3. Жан Боберо, 62 роки – історик і соціолог, доктор, почесний президент і завідуючий кафедрою історії і соціології світськості Вищої школи практичних досліджень. Почесний директор Групи соціальної релігії і світськості при Національному науково-дослідному центрі, автор більше сотні наукових публікацій, присвячених світськості держави й освіти. У 1997–1998 рр. відповідав за «громадські ініціативи» при міністрі Національної освіти Сеголен Руаяль.

4. Ханіфа Шеріфі, 50 років – соціолог, посередник при юридичному департаменті Міністерства національної освіти. Приїхала до Франції у віці 9 років. Колишній член Вищої ради з інтеграції.

5. Жаклін Коста-Ласку, 64 роки – юрист і соціальний психолог. Науковий директор Національного науково-дослідного центру (Центр вивчення французького політичного життя). Була президентом Ліги освітян, експертом-консультантом при Раді Європи з питань громадянства і прав людини. Член Вищої ради з інтеграції. Автор низки наукових публікацій, присвячених світськості держави й освіти, у тому числі книги «Три віки світськості».

6. Режі Дебре, 63 роки – викладач філософії. Автор доповіді, підготовленої за дорученням Міністерства національної освіти щодо викладання у світській школі предметів, що стосуються релігій. Очолює раду директорів Європейського інституту наук про релігії при Вищій школі практичних досліджень. Письменник. Був радником Президента Франсуа Міттерана.

7. Мішель Дельбар, 57 років – депутат і мер міста Дюнкерка від Соціалістичної партії. Був міністром суспільної праці і зайнятості в 1988 р.

8. Ніколь Гедж, 48 років – адвокат, член Паризької колегії адвокатів. Державний секретар з прав людини при Союзі президентської більшості (UMP), член Державної консультативної комісії з прав людини, віце-президент Наглядацької ради шкіл.

9. Гіслен Юдсон, 56 років – директор ліцею імені Фредеріка Жоліо-Кюрі в місті Даммарі-ле-Лі, департамент Сен-е-Марн. До цього була директором французьких ліцеїв у Сан-Франциско і Нью-Йорку. Обрана депутатом від Соціалістичної партії на муніципальних виборах в Орлі (департамент Валь-де-

Марн).

10. Жіль Кепель, 48 років – викладач Паризького Інституту політичних досліджень (IEP), керівник курсу 3-го циклу по арабо-мусульманських країнах. Має дипломи з арабської та англійської мов, а також філософії, доктор соціології і політології.

11. Марсо Лонг, 77 років – почесний віце-президент Державної ради. Обіймав посади генерального директора Служби французького радіомовлення і телебачення, генерального секретаря правління і президента компанії «Ер Франс». На сьогодні голова Комісії з національності, заснованої у 1987 р. Жаком Шираком. Був також членом Вищої ради з інтеграції.

12. Неллі Олен, 62 роки – сенатор (від Союзу президентської більшості), мер міста Гарж-ле-Гонес (департамент Валь д'Уаз). Голова комісії з розслідування французької політики стосовно наркотиків. Була членом делегації Сенату з прав жінок і рівноправ'я. Член Вищої ради з інтеграції.

13. Анрі Пена-Руїц, 56 років – філософ і письменник, доцент Паризького інституту політичних досліджень (IEP). Автор численних публікацій з питань світськості, таких як: «Що таке світськість?», «Бог і Маріанна», «Філософія світськості», «Світськість за рівноправ'я». Викладач у підготовчому класі лицею Фенелон у Парижі.

14. Геї Петек, 54 роки – дипломований фахівець з французької літератури і соціології. Голова асоціації «Елель» («Рука в руку», пер. з турецької), яка сприяє інтеграції турків у Франції. Була президентом Державної ради з питань інтеграції іммігрантів. Старший викладач Інституту східних мов і член Вищої ради з інтеграції.

15. Моріс Кене, 61 рік – ректор академії і канцлер паризьких університетів. Фахівець з історії права і державного права, доктор права, викладач права в університеті Париж-І-Пантеон-Ассас. Радник міністра Ксав'є Даркоса з особливих доручень у шкільній освіті.

16. Рене Ремон, 85 років – член Французької Академії. Президент Національного фонду політичних наук, професор кількох університетів. Дипломований фахівець з історії, доктор філології. Колишній член Вищої ради магістратури з 1975 по 1979 рр. Обіймав посаду в мас-медіа.

17. Ремі Шварц, 43 роки – головний доповідач, Державний радник, керівник державних комісарів (представників державної влади в деяких судових органах та інших організаціях, наприклад, у банках). Позаштатний викладач державного права в Університеті Версаль-Сен-Квентін. Колишній член комісії з вивчення законодавства про імміграцію і громадянство в 1997 році. У 2001 р. за дорученням прем'єр-міністра Ліонеля Жоспена брав участь у створенні центру моніторингу імміграції.

18. Реймон Субі, 63 роки – засновник і президент консалтингової компанії в області менеджменту і реклами «Альтеїда». Випускник Державної вищої адміністративної школи, був радником Жака Ширака і Реймона Бара з громадських і культурних справ. Колишній керівник організації «Громадські зв'язки» і національного театру Паризької опери (1987–1988 рр.). Позаштатний викладач Університету Париж-І-Сорбонна.

19. Ален Турен, 78 років – соціолог, завідувач навчальним процесом у Вищій шк. олі соціальних наук. Випускник Державної вищої адміністративної школи, дипломований фахівець з історії, доктор філології, спеціалізується на вивченні індустріального суспільства і громадських рухів. Член Вищої ради з інтеграції у 1994–1996 рр.

20. Патрік Вейль, 46 років – випускник Вищої школи економічних і комерційних наук, дипломований фахівець з міжнародних відносин, доктор політології. Директор з досліджень у Національному науково-дослідницькому центрі (Центр громадської історії ХХ століття) і в Університеті Париж-І-Сорбонна. Колишній член Вищої ради з інтеграції (1999–2002 рр.). Автор книг «Франція та її іноземці» і «Хто такий француз? Історія французького громадянства, починаючи з Революції». У 1997 р. підготував Ліонелю Жоспену доповідь про політику в області імміграції і громадянства, яка лягла в основу закону від 16 березня 1998 р. про громадянство.

Систематизовано автором на основі джерел: [22], [95].

Додаток Н

Витяг із закону Франції від 9 грудня 1905 року про відокремлення церков від держави

Закон прийнятий Сенатом і палатою депутатів.

Розділ 1. Принципи.

Стаття 1.

Республіка забезпечує свободу переконань. Вона гарантує вільне сповідання релігій, якщо це не перешкоджає громадському порядку.

Стаття 2.

Республіка не підтримує жодної з релігій і не надає субвенцій жодній з них. Відповідно до цього, починаючи з 1 січня наступного за датою оприлюднення чинного Закону року, будуть скасовані в бюджетах держави, департаментів і комун будь-які витрати, пов'язані з фінансуванням сповідання релігії.

Проте до вказаних бюджетів можуть бути включені витрати на функціонування капеланських служб і на забезпечення вільного сповідання релігій у таких державних установах, як ліцеї, колежі, школи, будинки для престарілих, притулки і в'язниці.

Президент Республіки Еміль Лубе, Президент Ради, міністр закордонних справ Рув'є, міністр державної освіти, мистецтва і культури Б'єнвеню Мартен, міністр внутрішніх справ Ф. Дуб'єф, міністр фінансів П. Мерлу, міністр колоній Клемантель [25].

Додаток П

Документи, які конкретизували питання щодо вивчення релігії в ліцеях, колежах, національних професійних школах, навчальних центрах і, в основному, у всіх освітніх закладах другого ступеня, а також у початкових школах

Декрет від 22 квітня 1960 р.

Стаття 3. Ліцеї, колежі, національні професійні школи, навчальні центри і, в основному, всі освітні заклади другого ступеня, за винятком інтернатів, ще не забезпечені службою капеланів (військових священників), можуть бути субсидовані для цього за проханням батьків учнів. Рішення приймається ректором і згідно з вимогами, визначеними державними постановами. Якщо безпека чи здоров'я учнів це дозволяє, ректор може після повідомлення адміністрації навчального закладу, дати дозвіл капеланам надавати релігійну освіту у навчальному закладі.

Стаття 4. Уточнення: у позаурочний час.

Стаття 5. У початкових школах, за винятком інтернату, капеланство не передбачено. Вивчення релігії здійснюється за бажанням батьків щочетверга або, за відсутністю такої можливості, в інший день поза шкільними приміщеннями і в позаурочний час.

Стаття 6. Капелани пропонують після схвалення ректором керівництвом різними релігійними організаціями.

Стаття 7. Витрати капеланів сплачуються батьками (родинами) за умови застосування розпоряджень ст. 2 Закону від 9 грудня 1905 р. про відокремлення церков від держави.

Декрет від 30 серпня 1985 р. (Декрет Шевенемана).

Стаття 3 Внутрішній регламент, прийнятий адміністративною радою, визначає права та обов'язки кожного із членів шкільного співтовариства, зокрема він визначає умови, відповідно до яких будуть здійснюватися:

- 1) пошанування принципів світськості і плюралізму;
- 2) зобов'язання бути толерантним і поважати особистість та переконання іншого;
- 3) гарантії захисту проти будь-якої фізичної і моральної агресії і зобов'язання, яке з цього випливає для кожного, – не застосовувати ніякого насильства;
- 4) обов'язковість для кожного учня брати участь у будь-якій діяльності, яка відповідає шкільному навчанню і яка організовується навчальним закладом, обов'язковість виконувати завдання, які з цього випливають;
- 5) поступове взяття на себе відповідальності безпосередньо самими учнями стосовно низки питань своєї діяльності.

Систематизовано автором на основі джерел: [20], [22].

SCIENTIFIC EDITION

MONOGRAPH
WISSENSCHAFT FÜR DEN MODERNEN MENSCHEN
ANWENDUNG RELIGIÖSEN WISSENS IN MODERNEN EINRICHTUNGEN DER
ALLGEMEINEN SEKUNDARSCHULBILDUNG IN FRANKREICH

SCIENCE FOR MODERN MAN
APPLICATION OF RELIGIOUS KNOWLEDGE IN MODERN INSTITUTIONS OF GENERAL
SECONDARY EDUCATION OF FRANCE
MONOGRAPHIC SERIES «EUROPEAN SCIENCE»
BOOK 4. PART 2

Authors:

Laukhina I.S., Beletskaya I.A., Paladieva A.F., Hurskiy I.Y.
Kazak Y.Y., Litvinenko V.Y., Kryshko A.Y.

The scientific achievements of the authors of the monograph were also reviewed and recommended for publication at the international scientific symposium
«Wissenschaft für den modernen Menschen '2021 / Science for modern man '2021»
(February 25-26, 2021)

The monograph is included in
International scientometric databases

500 copies
February, 2021

Published:
ScientificWorld-Net Akhat AV
Lußstr 13,
Karlsruhe, Germany

in conjunction with Institute «SEIE»

Monograph published in the author's edition

e-mail: orgcom@sworld.education
www.sworld.education

ISBN 978-3-949059-10-0

9

783949

059100

